

ԱՐՁԱՅԱՆՔ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺԱՒԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՐԱԿԵ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրելն է հիշ ըստ ընդ: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱՅԱՆՔ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրադատականոցում: Ստարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлис. Редакция „Арцаганъ“.

Առանձին Համարները 10 կ.

Յայտարարութիւնների բաւեն 2 կ.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թէ ինչպիսի չարգանքներ է ցոյց տուած ռուսաց տէրութիւնը Հայոց կաթողիկոսներին: Ազգային դատարարակութիւն:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Նորին Վեհափառութեան օծումն: Նամակ Կ. Պօլսից: Անուանք քուէարկուաց: Նկարագիր ուղեորութեան Նորին Վեհափառութեան Թեֆլիզից մինչև Երևան:—ՖԷԼԻՏՈՆ, Կովկասեան տաճարութիւնք:—ՄԱՏԵՆԱՍԻՍՈՒԹԻՒՆ: Փառասոս Բուզանդացի:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Թէ ԻՆՉՊԻՍԻ ՅԱՐԳԱՆՔՆԵՐ ԵՒ ՅՈՅՑ ՏՈՒԱԾ ՌՈՒՍԱՅ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԻՆ

Մօտիկ ժամանակները շաբաթաթերթիս մէջ մանրամասնօրէն նկարագրուած էր այն շքեղ ընդունելութիւնը, որ տեղի ունեցաւ Նորին Վեհափառութեան Տ. Տ. Մակար Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Թիֆլիս մտածօրը: Այդ պատուական Հանգէսը, ինչպէս նաև Թագաւոր Կայսեր շնորհած պարգևները Նորին Վեհափառութեան, առիթ են տալիս մեզ մտաբերել այն բոլոր դէպքերը, երբ Ռուսիոյ գահակալները, ինչպէս Իրանց սիրոյ դէպի «Հալկազեան սեռը», ամենաողորմածաբար չարգած և պատուած են ազգիս ներկայացուցիչ բարձրատիճան Հոգեւորականներին:

Ի բաց թողնելով այն մի շարք Հրովարտականները, որ անցեալ դարում Պետերբուրգի Արքեպիսքոպոս շնորհած է յանուն Հայ Հոգեւորականութեան, սկսենք երջանկալիշատակ Յովսէփ Արղութեան արքեպիսկոպոսից, որ այնքան մտերմացաւ Մեծն Եկատերինէի պալատի Հետ: Այս Արհին, ինչպէս ինքը գրում է, «իւր նուրբ քաղաքականութեամբ և Հեռատես գործունէութեամբ տէրութեան մտադրութիւնը իւր վերայ դարձնելով», կարճ միջոցում ձեռք բերեց մեծամեծ ողորմութիւններ Աթաբախանի Հայերի Համար, Հիմնեց Նոր-Նախիջևանը և շնորհել տուեց այս քաղաքին թէ արտօնութեանց իրա-

ւունքները և թէ ՅՅ Հազար դեսետտին Հող: Այնուհետև Հիմնեց Գրիգորիոսով քաղաքը, որի Համար ևս ձեռք բերեց մեծամեծ արտօնութիւններ: Երբ 1793 թուին Յովսէփ արքեպիսկոպոսը ներկայացաւ Պետերբուրգում Եկատերինէ Մեծ Կայսերուհուն, զարմանալի շքեղ պատուով ընդունուեցաւ «ի զարմացումն բնաւից տեսողաց»: Թագուհին շնորհեց նորան՝ վեղարի ճակատի վերայ կրելու մետրապօլիտական ադամանդեայ խաչ և մի թանկագին վերարկու (մանտեայ): 1799 թուին Պօղոս կայսրը շնորհեց նորան Ս. Աննայի առաջին աստիճանի շքանշանը, որ, այն ժամանակուայ սովորութեամբ, ամենաբարձր պարգևն էր Հոգեւորականաց Համար: 1800 թուին Յովսէփ արհին իւր բոլոր ազատոհմով անուանեցաւ իշխան Ռուսիոյ Կայսերութեան և քանի մի օրից յետոյ կաթողիկոսական գահի վերայ Հաստատուելու Բարձրագոյն Հրովարտակը ստացաւ: Երբ այնուհետև նորահաստատ Կաթողիկոսը ուղեորուեցաւ դէպի Թիֆլիս, Կայսերական Հրամանաւ նորան ուղեկից էին մինչև Վրաստանի մայրաքաղաքը մի սպայ և 100 կողակ: 1801 թ. փետրուարի 10-ին Յովսէփ արհին Հանգիսաւոր մուտք ունեցաւ Թիֆլիս: Քաղաքից դուրս դիմաւորեցին նորան վրաց արքայազուն Յովհանը և այստեղ գտնուած այն ժամանակուայ ռուսաց միայնակ մեծամեծները՝ Լազարէվ և Գուլեսկով ժեներալները և բոլոր սպայք: Քաղաք մտնելիս ռուսաց զօրքերը թնդանօթներ էին արձակում, իսկ Հայ Հոգեւորականութիւնը թափօրով դէմ եկաւ դեռ քաղաքի դռներում: (АКТЫ К. А. К. Т. 1-й)

1805 թուին Աղէքսանդր Ա. Կայսրը, Հաստատելով Յովհաննէս (Գեղարդակիր) արքեպիսկոպոսին Վրաստանի առաջնորդութեան պաշտօնում, շնորհեց սորան մի թանկագին պանակէ խաչ, իբրև կաթողիկոսական ներկայացուցիչ: Քանի մի ժամանակից յետոյ այս արհւոյն նշանակեցաւ կրել վեղարի վերայ ադամանդեայ խաչ, բայց մինչ այս Հրամանի գալը նա փոխեցաւ ի Տէր:

Եվրեմ կաթողիկոսը, տակաւին իւր եպիսկոպոսու-

Թեան ժամանակ ունէր Ս. Աննայի Ա. աստիճանի և վեղարի խաչը: Նշանակուելով կաթողիկոս, հոգեւոյս Հայրապետը ստացաւ Աղէքսանդր Նեապոլ շքանշանը: 1828 թուի յուլիսին Նիկողայոս Կայսրը շնորհեց Վեհին նոյն Աղէքսանդր Նեապոլ շքանշանը ալմազներով զարդարուած: 1831 թուին ընդունելով այս ծերունի Հայրապետի հրաժարականը, Կայսրը շնորհեց նորան Ս. Անդրէի առաջին կարգի պատուանշանը, որից նորա յաջորդ կաթողիկոսները տակաւին չստացան:

Կարբեցի Յովհաննէս արքեպիսկոպոսը, որ Վրաստանի առաջնորդ էր, կոմս Պասկևիչի աշխատանքով հրաւիրուեցաւ ի կաթողիկոսութիւն: Հաստատութեան Բարձրագոյն հրովարտակի հետ միասին 1831 թուին այս արհին ստացաւ Աղէքսանդր Նեապոլ շքանշանը: Թիֆլիսից Ս. Էջմիածին ուղևորուելու համար կայսերական հրամանով շնորհուեցաւ նորան չորս հազար ռուբլի: Ս. Օծման հանգիսից երեք ամիս անցած, կաթողիկոսը ստացաւ վեղարի ադամանդեայ խաչ: Այնուհետև եկեղեցական վարչութեան համար նոր կանոնադրութիւն պատրաստելու գործի մէջ ջերմ աշխատութեանց համար, 1835 թուի դեկտեմբերին շնորհեցաւ Յովհաննէս կաթողիկոսին նոյն Աղէքսանդր Նեապոլ շքանշանը թանկագին անդամանդներից յորինուած: Վերջապէս, երբ Նիկողայոս Ա. Կայսրը 1837 թուին այցելեց Արարատեան աշխարհը և Ս. Էջմիածինը, շնորհեց Հայրապետին Ս. Վլադիմիրի Ա. աստիճանի Բարձրագոյն շքանշանը:

(Վերջը միւս համարում):

Աղէքսանդր Նիկողայոս:

Ս.ՋԳԱՅԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներկայումս ամեն եւրոպական ազգերի մէջ գանգառներ են լսվում, և բաւական հիմնաւոր գանգառներ, թէ նոքա Ֆիզիքայէս և բարոյապէս թուլանում են, թէ նոցա բարքերը խախտվում են, քանքարներն և իդէալները նուազում են, թէ նոցա մէջ կոպիտ նիւթապաշտական ձգտումներ և շահադիտական ախտեր են սաստկանում, թէ մեր դարը ջղային դիւրագրգռութեամբ հիւանդ է և այլն: Սակայն այս գանգառների հետ միասին բարձրանում են լիշեալ չարիքների դէմ զօրեղ դարմաններ առաջարկող լուրջ ձայներ, և ազգի խելացի դաստիարակութեան հարցն օր ըստ օրէ ստանում է առաւել մեծ նշանակութիւն: Արդէն սկսում են հասկանալ, թէ միայն այդպիսի դաստիարակութեամբ կարելի է մարտ մղել տարածուող չարեաց դէմ և դէպի կեանք կոչել մարդկային էակի լաւագոյն, բայց այժմ կորչող ձիւքերը:

Սակայն ինչո՞ւմ պիտի կայանայ այդ խելացի դաստիարակութեան մերձաւոր նպատակները: Լսենք, թէ

ինչ է խօսվում այդ մասին միլիտարիզմից ազատ փոքրիկ Զուիցերիայի մէջ, որ արդէն վաղուց և սիրով մշակում է ազգային դաստիարակութեան էական հարցերն և շատ էլ հունձ է հնձել այդ դաշտի վերայ:

Դառնանք հ. Քրիստինգէր քահանայի զեկուցադրին, որ նա կարդացել էր նորերս զուիցերական ուսուցիչների ժողովում Բադէլի մէջ մի նոր կրթական օրէնքի առթիւ:

Զեկուցադրի հեղինակը խնդիր է առաջարկում թէ ինչո՞ւմ պիտի կայանայ փոքրիկ Զուիցերիայի գլխաւոր ձգտումն և պատասխանում է—«Նորանում, որ մենք փոյթ տանենք այնպիսի դաստիարակութիւն տալ ամբողջ ժողովրդին, որ իւրաքսնչիւր մարդ, առանց վիճակի խտրութեան, ձեռնհաս լինի ըստ կարելւոյն կատարեալ քաղաքային ազատութիւն վայելել ինքնավարութեան մէջ:

Այս բարձր նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է զարգացնել պատանիների և երիտասարդների մէջ արդարութեան զգացմունք, կարգապահութեան ոգի, ճիշտ և հաւատարիմ պաշտօնավարութեան սէր, որ ունենալու է մարդս իբրև ընտանեաց, եկեղեցւոյ, պետութեան և մարդկութեան անդամ,—սէր դէպի ապագան: Բոլոր այս բարոյական յատկութիւնները զարգացնելիս, պէտք է խելացի կերպով հրահանգել նոր սերնդի և՛ ֆիզիքական ուժերը: Ազգային դաստիարակութիւնը պարտական է մշակել մարդուս ամեն ձիրքերն, որպէսզի նա կարանայ առաւել լաւ ծառայել հայրենի երկրին:

Զուիցերիայում չը կան արտօնեալ տոհմեր, այլ ամենքն էլ հաւասար իրաւունք ունին մասնակցելու երկրի կառավարութեան. ուստի անհրաժեշտ է, որ բոլոր ընդունակ մարդիկ լաւ դաստիարակութիւն ստանային և հիմնաւոր գիտութիւն ձեռք բերէին: Հասարակային դպրոցներում ուսումն աւարտած ամեն մի երիտասարդ պարտական է մի այնպիսի մարդ լինել, որ գիտենար ուղղել իւր կամքը դէպի ամենայն ինչ, որ ազնիւ է, գեղեցիկ է, ճշմարիտ է: Դպրոցն երբէք չի պիտի զանց առնէ իւր սանիկներին, թէ նոցա բոլոր գիտութիւնը, բոլոր խելքը, քանքարներն և յաջողակութիւնը միայն այն ժամանակ կարող են արժէք ունենալ, երբոր դոքա լծորդուած լինին բարոյական ցանկութիւնների հետ, որոնք են արդարութիւն, ազատութիւն, չափաւորութիւն, հաւատարմութիւն ամեն պաշտօնների մէջ և ազատութիւն կրքերի կաշկանդիչ կապանքներից: Երիտասարդ մարդը գործնական ասպարիզի մէջ ոտք դնելիս պարտական է տանել իւր հետ—անձնական արժանապատուութեան զգացումն, ինքն իրան տիրելու և իւր բոլոր ձիրքերն անկախօրէն զարգացնելու ընդունակութիւն: Հայր Քրիստինգէրն ճշմարիտ նկատում է, որ ազգային դաստիարակութեան գլխաւոր նպատակներից մին պիտի լինի՝ զարգացնել աշակերտի մէջ մի զօրեղ

կամք, որ միջոց տար նոցա յաջողութեամբ դիմագրելու կեանքի ամեն փորձանքներին: *)

Այդ պահանջներն բնաւ անիրագործելի ցնորքներ չեն: Ամեն բան կախուած է դաստիարակութեան տեսակէտից և եղանակից: Հին աշխարհի օրինակն ապացոյց է, որ մարդու թէ ֆիզիքական և թէ բարոյական կրթութիւնը կարելի է միասին յառաջ տանել: Հին աշխարհի մի քանի ազգերն գիտէին այնպէս դաստիարակել երիտասարդ սերունդն, որ դա խստիւ յարգէր երկրի օրէնքներին և կարգերն և — որ առաւել նշանաւոր է — լիովին անձնատուր լինել հայրենի երկրին և հասարակաց գործին, եթէ հարկ լինի — կեանքն անգամ զոհ բերել ընդհանուր շահին: Հին հասարակապետութիւններն իրաւ դաստիարակում էին այնպիսի քաղաքացիներ, որոնց նմանը սակաւ են տեսնուել վերջին դարերում:

Այսպիսի մտքեր են արծարծւում փոքրիկ Զուիցերիայի մանկավարժական ժողովներում նոր դպրոցական օրէնքի աւթիւ:

Մենք աւելորդ չը համարեցինք մատնացոյց լինել դոցա վերայ, ասում է «Ռուսսկիա Վէդոմօստի» լրագիրը: Անցեալ թագաւորութեան մեծ բարենորոգութիւններից յետոյ ռուսաց հասարակութիւնը այնպիսի «տարբերուող և երերուն» վիճակի մէջ է, որ նորան ամեն բանից առաւել մի հիմնաւոր և լայն ժողովրդական դաստիարակութիւն է հարկաւոր, որպէսզի նա կարող լինէր լիովին պատրաստել ժողովրդական կեանքից այդ բարենորոգումների սկզբունքներն, կանոնաւոր կերպով յառաջ տանել դոցա և արժանապէս խելամուտ լինել այն գաղափարներին, որոնցմով որ առաջնորդուել էր օրէնսդիրը:

Փ. Վ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մեղուին ամսոյս 11-ին Ս. Էջմիածնից հեռագրում են որ համաձայն որոշուած ծրագրին կատարուել է Նորին Վեհափառութեան Տ. Տ. Մակարայ օծումն և ամենայն ինչ յաջող է:

Օծման հանգէսը կատարուելոց և Ս. Պատարագը վերջանալոց յետ Օծեալ Հայրապետին թափօրով ուղեկցում են Վեհարան, ուր Նորին Օծութիւնը բազմում է Հայրապետական Գահի վերայ: Կառավարութեան ներկայացուցիչ, ներգործական խորհրդական պ. Պրիբիլը ճառ է ասում և շնորհաւորում է Նորին Օծութեան Ս. Լուսաւորչի Գահը բարձրանալը: Սրան հետեւում են

*) Այդ խնդրի վերայ առանձին խօսել ենք «Վարժարան» ամսագրի մէջ, 1884, համար 3, 4 և 5:

Փ. Վ.

Երևանի նահանգապետը, քաղաքապետը, քաղաքային խորհրդարանի անդամք և զանազան թէ քաղաքական և թէ զինուորական վարչութեանց ներկայացուցիչք, և այլ ժողովրդականք, որ շնորհաւորելով օրհնութիւնն առնում են:

Վանքի հասարակաց սեղանատանը ճաշ էր պատրաստած, ուր հրաւիրուած էին բոլոր հիւրերը: Ճաշի ժամանակ Նորին Օծութիւնը ճառ է խօսում և առաջարկում է Թագաւոր Կայսեր կենաց բաժակ, որ ընդունվում է բարձրաձայն և երկարատե «ուրալով»: Նորին Օծութեան ճառից և Թագաւոր Կայսեր կենաց բաժակները դատարկելից յետ Կառավարութեան ներկայացուցիչ պ. Պրիբիլը առաջարկեց Նորին Օծութեան առողջութեան և երկարատե կենացը բաժակ, որ ընդունուեցաւ «կ ե ց ց է»-ով:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՅ

2 նոյեմբեր 1885

Նախորդ նամակաւ համառօտ կերպիւ հաղորդեցի Ազգային ժողովոյ ԺԱ. նստի արդիւնքն, այլ որովհետեւ երեկի նիստը մեծ կարեւորութիւն և նշանակութիւն ունի պատմական տեսակէտով, բաց աստի Ռուսիոյ հայք հետաքրքիր պիտի լինին ծանօթանալ այս գումարման մէջ կատարուած վիճաբանութեանց, արժան է ընդարձակօրէն նկարագրել աստ:

Թէև կային մի դաս մարդիկ որ ժողովրդային ցոյցեր պիտի ընէին, բայց պատրիարքարանի և Բ. Դրւան կողմէ եղած խիստ ազգարարութեան, միւս կողմէ անձրևոտ օդի և երրորդ կողմէ ժողովատեղին ոստիկանութենէ շրջապատեալ լինելուն համար, արտաքին անկարգութիւն չ'եղաւ գրեթէ, միայն մի քանի երիտասարդներ, որ բռնութեամբ ներս մտնել կուզէին և չը կարողացան, ոստիկանատուն գնացին բողոքելու, սակայն ոստիկանութիւնը կը ձերբակալէ զայնս: Յաւալի է ըսել թէ, Մելքիսեդէկ Սրբազանի կուսակիցներէն ոմանք միշտ այսպէս են եղած. մի ժամանակ ամբաստանութիւն և մատնութիւն չէր մնար հանգուցեալ պատրիարքի և Խրիմեան հայրիկի վրայ կը թափէին, որպէս զի հայ ազգի այս երկու մեծագոյն մարդոց վարկն ընկնի ժողովրդի առաջ և չը յաջողի նոցա ընտրութիւնն ի կաթողիկոսութիւն, որով ասպարէզն Մելքիսեդէկ Սրբազանի կը մնար, այսօր ևս երբ Մակարի կը վիճակուի կաթողիկոսական աթոռն — Օսմանեան կառավարութեան առաջ կը մատնեն պատրիարքը, քաղաքական և ազգային ժողովներն, հետեւեալ և թուրքիոյ հայ ժողովուրդն: Այսպիսի անխոհեմ յայտարարութիւն թէև միշտ կորստաբեր է թուրքիոյ հայոց բարօրութեան, բայց առաւել վնասաբեր է այժմ, երբ Բ. Դրւան ամենայն ուշադրութեամբ կը դիտէ իւր հպատակ ժողովրդոց

ամենաչնչին շարժումներն: Այս անխոհեմութեան համար պատրիարքը ցաւ յայտնեց. ըսելով որ մինչև Վեհ. Սուլթանի ականջին կրնան հասնիլ այդ խօսքեր. սակայն ինքն յուսով է թէ պիտի կարենայ պաշտպանել իւր անձն և ալն հաւատարիմ հպատակութիւնը, զոր ունի իւր ազգը գէպի Օսմանեան տէրութիւնն:

Առաւօտեան ժամ 9½ Ազգ. ժողովոյ (գունփակ) նիստ գումարեցաւ Ղալաթիոյ ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիի մէջ, նախագահութեամբ պատրիարքի. ներկայ էին 70-է աւելի երեսփոխաններ: Բոլոր բարձրատիճան եկեղեցականները, Վարչութեան, Կրօնական և Քաղաքական ժողովներու անդամները բազմած իրենց մասնաւոր սեղաններու առաջ: Ատենը բացուեցաւ պատրիարքի օրհնութեամբ, լետ որոյ Ազգ. ժողովոյ ատենապետը յայտարարեց թէ այս նիստը Կաթողիկոսական խնդրոյն յատկացուեր է միայն, ուստի հրաւիրեց երեսփոխաններն իրենց կարծիքներն յայտնել Կաթողիկոսական Յանձնաժողովի տեղեկագիրներու վրայ: Այս միջոցին 70—75 ամեայ ծերունի մը Ք. Ղազարոսեան յայտնեց թէ, որովհետև Տ. Երուսաղէմի Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ անդամոց մեծամասնութեան հետ ստորագրած էր տեղեկագիրն, ըստ օրինի կարող չէ ատենապետել այս նստին, քանի որ այդ տեղեկագիրը վիճաբանութեան առարկայ է: Իժշկ. Թիբեաքեան օրէնքի հիման վրայ հերքեց Ղազարոսեանի պահանջն. երեսփոխանութեան մեծ մասն ձայնակից եղաւ Թիբեաքեանի: Ատենապետն յայտնեց որ ինքն պատրաստ է թողուլ իւր աթոռն, բայց ժողովը միաձայնութեամբ մերժեց Ք. Ղազարոսեանի գիտողութիւնն, ուստի միջադէպը փակուելով ատենապետը շարունակեց իւր պաշտօնն և ժողովն սկսաւ զբաղիլ Կաթողիկոսական խնդրով:

Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ Ս. Նախագահը առաջարկեց երեսփոխաններին քուէարկութիւն կատարել: Պատրիարքի առաջարկութիւնը միահամուռ ձայնիւ ընդունեցին երեսփոխանք. ապա Նուրեան առաջարկեց որ քուէարկութիւնն յայտնի և անուանական կերպով կատարուի: Այս առաջարկ ևս ընդունուեցաւ:

Ժողովի բացումէն ճիշտ հինգ ժամ անցել էր, երբ սկսան քուէարկութիւնն: Ատենադպիրը բարձրաձայն կուտար ամեն մի երեսփոխանի անունն և երեսփոխանները նոյնպէս բարձրաձայն կարտասանէին իրենց քուէն ոչ կամ այո: Իւրաքանչիւր երեսփոխան մեծ անհամբերութեամբ կ'սպասէր արդիւնքին: Քուէարկութիւնը վերջացաւ և ատենապետը կարդաց.

«Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ մեծամասնութեան տեղեկագրի եզրակացութիւնն՝ հանդերձ Ս. Պատրիարք հօր պաշտօնագրով ընդունուեցաւ քառասուն երկու քուէով, ընդդէմ տասնվեց ձայնից, որք յայտնեցան փոքրամասնութեան տեղեկագրին: Չորս երեսփո-

խանք ձեռնսկազ մնացին և երեք երեսփոխանք ևս տարբեր առաջարկներ ներկայեցին»:

«Թիւ քուէարկուաց 65»:

Երեսփոխանները բոլորն ծափահարութեամբ ընդունեցին քուէարկութեան արդիւնք, և «Կեցցէ Մակար Կաթողիկոս ամենայն Հայոց» աղաղակեցին. Պատրիարքը կարողութիւն մաղթեց Մակար Կաթողիկոսին և օրհնեց Ազգային ժողովոյ աշխատութիւններն և նիստը փակեց:

Ժողովոյ փակումէն անմիջապէս վերջ հետևեալ շնորհաւորական հեռագիրներն ուղղուեցան Վեհափառ Կաթողիկոսին.

«Կը փութամ իմ որդիական մեծարանքս և շնորհաւորութիւններս մատուցանել Ձերդ Վեհափառութեան՝ վասն բարձրացման Ձեր յԱթոռ Առաքելական Հայաստանեայց ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ, Թուրքիոյ Հայոց Ազգ. ժողովոյ, այս առուր նստի քուէարկութեան համեմատ»:

Պ. Կ. Արքեպիսկոպոս:

«Յանուն Կրօնական և Քաղաքական ժողովոյ, պատիւ ունինք Ձերդ Վեհափառութեան մատուցանել մեր որդիական մեծարանքն ու շնորհաւորութիւնները»:

Ատենապետ Քաղաքական ժողովոյ

Ատենապետ Կրօնական ժողովոյ

Նուրեան:

Խաթէն Նաբոյէ:

Նմանօրինակ հեռագիր մ'ալ «Միացեալ Ընկերութեան» կողմէ ուղղուած է Կաթողիկոսին:

Նորին Վեհափառութիւնն հաճած է հեռագրաւ պատասխանել իրեն ուղղուած շնորհաւորութեան առթիւ.

«Կարի համակրեցանք Ձեր Սրբազնութեան և Ազգ. ժողովոյ պատուարժան և ազգասէր անդամոց իրոհմ ընթացքին և հեռատես արարքներուն:

«Մեր ջերմ շնորհակալութիւնները կը յայտնենք Ձեր բարեմաղթութեանց համար, և կ'օրհնենք զամենեւին, որպէս զհամօրէն Ազգն Հայոց:

«Տէր Աստուած եղիցի ընդ Ձեզ»:

Մ Ս Կ Ա Ր

Կան ուրիշ հեռագիրներ ալ Միացեալ Ընկերութեան, Կրօնական և Քաղաքական ժողովներու ատենապետաց ուղղեալ:

Յառաջիկայ ուրբաթ Ազգ. ժողովն ի նիստ պիտի գումարի ընտրելու համար Երուսաղէմայ պատրիարքն: Առ այժմ հաւանական ընտրելին է Սիմէօն Եպիսկոպոս, որոյ վրայ քանի մը տեղեկութիւն տալ աւելորդ չէ:

Սիմէօն Եպիսկոպոս բնիկ Կէյվեցի է (Նիկոմիդիոյ գաւառէն). երիտասարդութեան ժամանակ Երուսաղէմ կերթալ և իբր ամենահասարակ ծառայ կը մտնէ Ս. Յակոբայ վանքը. հետզհետէ կը լինի սեղանապետ, մա-

աւանապետ և սոյն գիտութեանց գիբլումը ստանալէն յետոյ կրօնաւորք կարգ կառնուն: Մինչև այժմ վարած պաշտօններն նշանաւոր արդիւնք մը ցոյց տուած չեն: Նորա կարողութեան սատիճանի վրայ արդէն նախորդ յօդուածով խօսած եմ, սակայն աւելորդ չէ աստ յառաջ բերել մի փոքրիկ դէպք, որ կատարելապէս կը ցուցնէ Սիմէօն եպիսկոպոսի որ աստիճան մարդ լինելն:

Յայտնի է թէ նոյեմ. 1-ի Ազգային ժողովոյ նիստի վիճաբանութեան առարկայն միմիայն կաթողիկոսական խնդիրն էր և ամբողջ Հին և ժամ խօսուեցաւ նորա վրայ. և այսքան խօսելէ վերջ երբ կուգայ քուէարկութեան ժամանակը, կը հարցնեն Սիմէօն եպիսկոպոսի, որ սկզբէն ի վեր ներկայ էր. «Սրբազան հայր, դուք որուն քուէ կուտաք»: «Ի՞նչ քուէ» կը հարցնէ ապագայ պատրիարքացուն ճիշտ այն ձայնով, որով կը խօսին Հին վարդապետներն քարոզ տուած ժամանակ:

— Գուէ պիտի տաք, այն նպատակաւ թէ կընդունիք մեծամասնութեան տեղեկագիրն թէ՞ փոքրամասնութեան:

— Ե՛հ, որը ընդունիմ:

— Որը Զեր համոզման հակառակ չէ: Կընդունիք զՄակար թէ՞ կը մերժէք:

— Պատրիարք հայրն որոյ տուած է իւր քուէն ես ալ անոր կուտամ:

— Նորին Սրբազանութիւնն արդէն իւր պաշտօնագրի մէջ յայտնած է իւր կամքն, դուք ձերն քուէով պիտի յայտնէք:

— Ըշտէ Սրբազան Պատրիարք հայրն ինչպէս որ ուզէ նէ անանկ ալ կընենք»:

Այլ ևս աւելորդ է ըսել թէ որպիսի արժանաւորութեան տէր անձ է Սիմէօն եպիսկոպոս, որ Ա. ր. և Ե. ր. օրագիրը Երուսաղէմայ Աթոռոյ համար մի ա կ ար ժ ա ն ա լ ո Ր և յ ա ը մ ա ը ա լ ո Ր պատրիարքացուն կը համարէ:

Ինչպանախորհուրդն տակաւին բան մ'ըրած չէ և հաւանօրէն ոչինչ պիտի կարենայ ընել. այժմ արդէն պարագայներն բոլորովին փոխուեցան Սերբօ-Բուլղարական պատերազմի ծագմամբ:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՔՈՒԵԱՐԿՈՒԱՅ

Մէծամասնութեան Գեղեցիկի Եղբայրացու-նի-նն Ընդունողներ:

- Տ. Սիմէօն եպիսկոպոս Սէֆերեան
- Տ. Խորէն արքեպիսկոպոս Նար-Պէյ
- Տ. Խաչատուր քահանայ Գաբրիէլեան
- Տ. Յովհաննէս » Մկրեան
- Տ. Գրիգոր » Աճէմեան
- Տ. Յովհաննէս » Շահպաղեան
- Տ. Եղիշէ վարդապետ Ալվազեան

Տ. Սահակ քահանայ Տ. Սարգսեան
Տ. Սուքիաս » Ստեփանեան
Տեարք:

Յ. Մէրէմ-Գուլի, Խ. Կամսարական, Մ. Ֆրէնկեան, Պ. Էնքսէրճեան, Յ. Պոշնաքեան, Գ. Նորատունկեան, Գ. Գասպարեան, Յ. Հոճեան, Գ. Սէլիմիէճեան, Ղ. Հովեան, Տօքթօռ Վ. Օրմանեան, Հ. Մազպուլեան, Տ. Եուսուֆեան, Մ. Գաղանճեան, Ս. Տամատեան, Յ. Նորատունկեան, Գ. Յովակիմեան, Մ. Տէօքմէճեան, Տօքթօռ Յ. Թիրեաքեան, Կ. Սըվաճեան, Ս. Տէմիրճիպաշեան, Ն. Երէցեան, Յ. Թորոսեան, Յ. Արշակ, Յ. Նուրեան, Ռ. Պուլկուրեան, Հ. Ալաճաճեան, Ս. Աղնաւոր, Կ. Ս. Իւթիւճեան, Ա. Արփիարեան, Ս. Գօլօլեան, Կ. Սէթեան, Մ. Չօպանեան:

Փոքրամասնութեան Գեղեցիկի Ընդունողներ:

Տեարք:

Յ. Գուրգէն, Մ. Կիւրճեան, Ե. ձենազեան, Յ. Քէրէստէճեան, Յ. Պէկեան, Մ. Մէզպուրեան, Ռ. Թադէոսեան, Մ. Ալեքսանեան, Գ. Վարդանեան, Ք. Ղազարոսեան, Յ. Իւթիւճեան, Ռ. Պէրպէրեան, Յ. Գօրեան, Ս. Փափագեան, Մ. Աղաբէգեան, Մ. Մելիքեան:

Զանազանք:

Տ. Մատթէոս եպիսկ. Իզմիրլեան, Տ. Յակոբ վարդապետ Փափագեան, Տ. Ոսկի քահանայ Յովհաննէսեան, Ն. Գարագաշեան էֆ.:

Զանազան աստիարակներ ունեցողներ:

Մ. Մամիկոնեան, Ն. Թիւլպէնտեան, Ա. Թընկըրեան էֆէնտիք:

*
* *

ՆԿԱՐԱԳԻՐ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՆ
ՌՈՒԹԵԱՆ ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ԵՐԵՒԱՆ.

Նորին Վեհափառութիւնը դուրս գալով Թիֆլիզից Հոկտ. 25-ին երեկոյեան ժամը 11-ին ուղեկցութեամբ հրաւիրակ Սրբազաններէ, Աստրախանայ վիճակի կառավարիչ Սուքիաս եպիսկոպոսի, Վրաստանի Առաջնորդ Արիստակէս եպիսկոպոսի, Սինօղի պրօկուրօրի և գլխաւոր կառավարչի կողմից նշանակուած դէմքերալ Ամբարդանովի հասաւ Աղու-թափա կայարանը առաւօտեան ժամը 3-ին. այնտեղ դիմաւորեցին Նորին Վեհափառութեան Գանձակի Հայ Ժողովրդեան և Հոգեւորականութեան ներկայացուցիչները և Ղազարու դաւաճապետ իշխան Թարխանովն, որը Գանձակի նահանգապետի կարգադրութեամբ ուղեկից եղաւ Վեհափառ Հայրապետին մինչև իւր գաւառի սահմանն: Ճանապարհին ամենայն տեղ շրջակայ Հայ դիւղերի ժողովուրդը ցնծութեամբ զմեծաւորում էր Վեհափառին փօշտելի կալարաններում և կեցցէներով ճանապարհ դնում: Նրը հասաւ Նորին Սրբութիւնը Քարվանսարայ գիւղը, որտեղ պիտի վաչելէր յառաջագոյն պատրաստուած նախաճաշիկը տեղական դպրոցական տան մէջ, որը զարդարուած էր ծաղիկներով, ծառատունկերով և գորգերով, մեծ բաղնիքով ժողովրդոց և քահանայից դիմաւորեցին Նորին Վեհափառութեան, և

դիմաց որոց բարեկրօն գործակալ Մեսրոպ քահանայն խորհալ
ճանիւ կարգաց խմատակց համառօտ ճառ, որով շնորհա-
ւորում էր Նորին Սրբութեան շնորհաբեր գալուստն, զինի
որոց Նորին Վեհափառութիւնը համառօտ խօսքերով յայտ-
նեց իւր գոհունակութիւնը նոցա ցոյց տալով ջերմեան-
դութեան համար և առաց նաև թէ. «նա շատ անգամ պա-
» տահել եմ այս տան մէջ և ուրախութեամբ տեսել եմ
» սորա մէջ լցուած ուսման ծարաւող ձեր որդիք, ցաւում
» եմ որ այս անգամ տեսնում եմ այս շէնքը այսպէս դա-
» տարի և ամալի, բայց մի չուսահատիք, սիրելիք, յոյսներդ
» զրեցէք Աստուծոյ վերայ և դարձեալ կտեսնէք այս շէնքի
» դռները բաց և ձեր որդիքը ուսում առնելիս սորա մէջ»
առ որ ի պատասխանի ժողովրդականք լցուած անպատում
խնդութեամբ քանիցս կրկնեցին «ի ե ց ց է» բառը: Նոյն
հօտ. 26-ին երեկոցեան ուղեկցութեամբ բաղմութեան ձիա-
ւորներն Նորին Վեհափառութիւնը հասաւ Գէլիժի քաղա-
քը, ուր նոյնպէս դիմաւորեցին բոլոր տեղւոյն բնակիչք և
պ. Սարաբեանց ազնիւ երկրաչափն հիւրասիրեց իւր տան
մէջ զՆորին Վեհափառութիւն և պատուեց սիրալիբ ընդու-
նելութեամբ և փառաւոր հացկերութով: Միւս օրը 27-ին
առաւօտեան ներկայացան Նորին Վեհափառութեան բոլոր
տեղւոյն հաջ ժողովրդականք և հոգեւորական դասը, սոյն-
պէս և Ալեքսանդրապոլից յատկապէս եկած տեղւոյն յաջորդ
բարեշնորհ Սահակ վարդապետ իւր քահանայներով և Հա-
ղաթին վանքի վանահայր բարեշ. Պողոս վարդապետը, զորս
օրհնեց Նորին Վեհափառութիւնն և ապա նստելով կառք
շարունակեց իւր ճանապարհ ուղեկցութեամբ շատ ձիաւոր-
ներէ: Գէլիժի լինելով սահմանագլուխ Վրաստանի վի-
ճակին, Հայրապետի հրամանաւ Վրաստանի առաջնորդ
գեր. Արիստակէս եպիսկոպոսը մնաց աչնտեղ Թիֆլիզ վերա-
դառնալու համար: Երբ հասաւ Նորին Վեհափառութիւնը
Սեմեոսովի կայարանը՝ աչնտեղ դիմաւորեցին Նորին Սրբու-
թեան Երեանայ փոխ-թեմակալ գեր. Գէորգ եպիսկոպոս
Սուրենեանց, գաւառապետ պ. Վաղարշակ Շահխաթու-
նեանցը իւր օգնականներով, հաշտարար միջնորդ պ. Արշակ
Տէր-Յովսէփեանց, Նոր Պաշտօնատ. գործակալ բարեշ. Պետ-
րոս վարդապետ և Սեմեոս վանից վանահայր բարեշ. Կա-
րապետ վարդապետ և մի քանի ուրիշ հոգեւորականներ մեծ
բաղմութեամբ ժողովրդոց, որոց առաջարկած աղի ու հացն
օրհնելով Նորին Վեհափառութիւնն ուղեկցութեամբ յիշեալ
անձինքների և շատ ձիաւորների շարունակեց իւր ճանա-
պարհը:

Երբ Նորին Վեհափառութեան կառքը անց էր կենում
Զիբուլի գիւղի մօտեց՝ տեղւոյն հաջողակ ժողովրդականք
արք և կանայք ծեր և տղայք վաղէ վաղ գալիս էին դէպի
Նորին Սրբութեան կառքը, Վեհ. Հայրապետը տեսնելով
իւր որդւոց այդ ջերմեանդութիւնը, շնայելով եղանակի
առատիկ ցրտութեան, բարեհաճեցաւ դադարեցնել տալ իւր
կառքը և սպասել մինչև բոլորեքեան դան հասնեն, յետոյ
օրհնեց զնոսա «պահպանիչ»-ով և շարունակեց ճանապարհը:
Փոքր ինչ յետոյ Մաշտոցներ անուանուած տեղում Սեմեոս
վանքի հանդէպ ընդառաջ ելին Նորին Վեհափառութեան
բոլոր միաբանք այդ վանքի և համբուրեցին Նորա սուրբ
աջը, որտեղից շարունակելով ճանապարհը Նորին Վեհափա-
ռութիւնն հասաւ Սեմեոսովի կայարանը: Աչնտեղ սպասում
էին շնորհաբեր գալուստն Նորին Սրբութեան մեծ բաղ-
մութիւն շրջակայ գիւղերի հայերի և աչնտեղ պատրաս-
տուած էր Երեանի փոխ-թեմակալ տնօրէնութեամբ ճաշ:
Նոր Բաշտօնատ. գործակալ վարդապետը և քաղաքական

դպրոցի կրօնւորոց կղեւդար քահանայն կարդացին ճառեր,
որից յետոյ Վեհափառը բարեհաճեցաւ վայելել պատրաս-
տուած ճաշն և ապա օրհնելով ժողովուրդը շարունակեց
իւր ճանապարհը: Քանի ճանապարհը շարունակուում էր,
անքան և ուղեկից ձիաւորներն թիւը հետզհետէ աւելա-
նում էր: Երբ հասաւ Նորին Վեհափառութիւնը Ախթալի
կայարանին մօտերը, առաւել ևս շատացան զիմաւորող ձիա-
ւորներ, իսկ բուն կայարանին դիմաց անթիւ բաղմութիւն
ժողովրդոց սպասում էին իրանց քահանայներով արժանի
լինին Նորին Սրբութեան օրհնութեան. անքան շատ էր
բաղմութիւնը, որ տեղական և Նորին Վեհափառութեան
ուղեկցող քաղաքական սպայք և աստիճանաւորք հաղիւ
թէ կարողանում էին կարգ կանոն պահպանել, որովհետեւ
ամէնքը լցեալ անպատում խնդութեամբ կամենում էին
տեսնել զՆորին Վեհափառութիւն, Նորա սուրբ աջն համ-
բուրել և օրհնութիւնը առնել: Վեհափառ Հայրապետը
իջաւ իւր կառքից, սիրով ընդունեց ժողովրդեան առաջարկած
հացն և աղի, «պահպանիչ»-ով օրհնեց զամենեւեան, որոց
ի պատասխանի թիպացուցին օղը ժողովրդեան անդադար
և բարձրաձայն կեցցէներ: Սրտաշարժ էր տեսարանը, ան-
պատմելի էր ժողովրդեան ցնծութիւնը, որոց շատերը ծըն-
կաջք աղօթում էին, խաչակնքում էին երեսներ և ուրա-
խութեան յորդարտառութեան էին թափում աչքներից որ
արժանի եղել են տեսութեան Նորին Վեհափառութեան
իրանց Հոգեւոր Զօր: Ախթալից նոյն հանդիսաւոր ուղեկցու-
թեամբ բաղմութեան ձիաւորների Վեհափառը հասաւ Սուխ.
Փոնտանի կայարանը, ուր նոյնպէս դիմաւորեցին մեծ բաղ-
մութիւն ժողովրդոց, որք մատուցին Նորին Սրբութեան աղ
և հաց և Վեհափառն օրհնելով զնոսա մտաւ իրան համար
գաւառապետ պ. Շահխաթունեանցի մեծ խնամքով պատ-
րաստել տուած սենեակն գիշերելու: Միւս օրը, հոկ-
տեմբերի 28-ին, Վեհափառ Հայրապետն շարունակելով
իւր ճանապարհը հասաւ Էլեառի կայարանը, ուր սպա-
սում էին Նորին Վեհափառութեան գալուստն Երեանի
փոխ-նահանգապետ, գաւառապետ, շատ աստիճանաւորք,
գունդ մի թիկնապահ զօրաց և անթիւ բաղմութիւն հաջ
աղակ ժողովրդոց, որոց ուղեկցութեամբ Վեհափառ Հայրա-
պետն ունեւել անջն երկու քահանայ ձիահեծեալք՝ որոց
միոյն ձեռք խաչ Վաթուղիկոսական և միւսին Հովնաթան
գաւաղան, շարունակեց իւր ճանապարհը դէպ ի Երեան և
երբ հասաւ Քանաքեռ գիւղին, աչնտեղ դիմաւորեցին խաչե-
րով, խաչվառնիւրով և շարակաւով տեղական քահանայք և
գիւղական հասարակութիւնը. Վեհափառը իջաւ կառքէն
համբուրեց սուրբ խաչն և Աւետարանը, օրհնեց զամենեւեան և
վերստին նստելով կառք հասաւ Երեանի սահմանագլուխը,
ուր ընդ առաջ ելին Նորին Սրբութեան մեծ բաղմութիւն
ձիաւորների, Երեանի քաղաքապետի գերազնիւ պ. Գեղա-
մեանց քաղաքական խորհրդարանի հաջ և մահմէտական
կրաւատներով, որը մերձեւելով Վեհափառ Հայրապետի
կառքին ողջունեց Նորին Սրբութեան շնորհաբեր մուտքը
գեղեցիկ և օրտառու ճառով: Աչնտեղ ուղեկցութեամբ
ահագին բաղմութեան ձիաւորներն և կառքերն մէջ նստած
ժողովրդոց, որոց մի ծալքը Քանաքեռ գիւղի մէջն էր և
միւսն Երեան քաղաքի սկզբում, Վեհափառը շքեղ և ամե-
նափառաւոր հանդիսիւ մուտ գործեց քաղաք, որոց բոլոր
տները դարգարուած էին գոյնզգոյն դրօշակներով և կապերտ-
ներով: Երբ հասաւ գնացքը մեծ հրապարակի սկիզբը պար-
տիզին քով, ուր շինուած էր դեղեցիկ յաղթական կամար
զարդարուած գոյնզգոյն ծաղիկներով, տերեւներով և ծառա-

տուններով, որոնք միջակերտին կայր Վեհափառ Հայրապետի Անուան ուղղեցաւ: Մ^ա, Վեհափառը իջաւ հառաքէն: Այնտեղ զգեստաւորեալ սպասում էին տեղւոյն բոլոր հոգեւորական դասը իրանց գլուխ ունեւով Երեսնի փոխ-թեմա-կալ Սրբազան Սարգիսեանց եպիսկոպոսը, Գալիանեան օրհոր-դաց դպրոցի աշակերտուհիք ձեռքերնին ծաղկափունջերով երկու կարգ շարուած և անթիւ բազմութիւն հայազգի և օտարազգի ժողովուրդ, որք լցուած էին մեծ հրապարակի, շրջակայ տանց տանիքների և ծառերի վերայ: Անմիջապէս Վեհափառը հազաւ շուրջաւ և առաւ ձեռքը խաչ և գաւազան և ապա հոգեւորական դասը սկսաւ երգել «Հրաշա-փառ Աստուած» շարականը և աղպիտի շքեղ հանդիսաւոր գնացքով մտաւ: Ս. Սարգիս մայր եկեղեցին, ուր պատշաճա-ւոր սաղմոսերգութիւնէն յետոյ, Սրբազան Սուրենեանցն կարդաց 'ի դէմն Նորին Վեհափառութեան մի ազգու և ի մատակցեց ճառ, որում ի պատասխանի Նորին Վեհափառութիւնն դառնալով ժողովրդեան ասաց.

«Ողջո՛յն ընդ ձեզ, դասք հոգեւորականաց և աշխարհ-հաւանաց. ողջո՛յն աչս խաղաղութեան է նշանակ. ուր խաղաղութիւն է՝ անդ սէր, խնդութիւն քաղցրութիւն, բարութիւն, երկայնատուութիւն և ժաշկալութիւն. այսոքիկ են պարզեք Հոգւոյն Սրբոյ, զորո խնդրեմ յԱստուծոյ տը-պաւորել 'ի հոգիս, 'ի միտս և 'ի սիրտս ձեր ամենեցուն: Բարեպաշտն հանդիսականք.— ըստ սրբոց Հարց եկեղեց-ւոյ եպիսկոպոսութիւնն է մարտիրոսութիւն. ապա ուրեմն և Կաթողիկոսութիւնն է քարոյապէս նահատակութիւն վասն Աղգի և Նկեղեցւոյ. ո՛վ կերակակցէր թէ աչք բարո-յական նահատակութեան ապարիշ մտանելն ինձ պիտի վիճակուէր. ո՛վ կերակակցէր որ Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Կաթողիկէ էջմիածնի տխրութեան քօղն ես պէտք է 'ի բաց պարուրէի յերեսաց Հարսին Լուսոյ Սրբոյ Կաթողիկէ էջ-միածնի. սակայն այսօրիկ իրողութիւնք են, որք կատարե-ցան և որոց մէջ սակաւ է իմ հոգեկան մխթարութիւնն: Ո՛վ կտար ինձ այն ցանկալի առաւօտն և այն երջանիկ օրն, յորս բացուած տեանէի Հայոց եկեղեցական ծխական դպրոցներն, որոց միջումն է իմ կատարեալ հոգեկան մխթարութիւն և բերկրանք: Բայց և այնպէս, եթէ կենդա-նի հաւատք ունենանք առ ԱՍՏՈՒՄԾ և կատարեալ հաւատարմութիւն առ ՕԴՈՍՏԱՓԱՌ ԿԱՅՍՐՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՄԱՅ, յուսալի է թէ մենք կհասնենք մեր նպատակին: Ուրեմն, սիրելիք, աղօթենք առ Աստուած վասն երկա-րութեան կենաց ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ, աշխատենք անդրդուելի մնալ մեր հաւատարմութեան մէջ առ Գահն Ռուսիոյ, հաստատուն մնանք մեր հարազա-տութեան մէջ առ Մայրն մեր Ս. Կաթողիկէ էջմիածին, սիրելիք և պաշտենք խաղաղութիւն, լինինք առաքինի և բարի քրիստոնեայք և այն ժամանակ մեր կեանքը կքաղց-րանայ, մենք կզգանք և կվայելենք Հանդստութիւն, խըն-դութիւն, բարութիւն և երջանկութիւն»:

Ք Է Լ Ի Է Տ Օ Ն

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ

ԼԵՈՆԵՐՈՆ ԲԵԼԵՌԱՅ

ՀՍԿԱՆ ԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Շարունակութիւն և վերջ)

Գարբինների ծխական դպրոցը կան և հայերի մէջ,

ընդ սմին նոքա յարաբերութիւն ունին հայ Պառնթէոս՝ Արտաւազի հետ: Մովսէս Խորենացին իւր պատմութեան մէջ պահպանել է մի հետաքրքիր աւանդութիւն՝ ժողովրդի բերանից քաղուած: Պատմելով հայոց Արտաշէս Թագաւորի մահուան և Թաղման մասին, որ ժամանակակից էր Ազրիան կայսեր, նա աւելացնում է՝ Թէ նորո մասին Գողթան երգիչները երգում են այսպէս *):

«Եթէ 'ի մահուան Արտաշիսի բազում կոտորածք լի-նէին ըստ օրինի հեթանոսաց. դժուարի, ասին, Արտա-ւազը՝ ասելով ց'հայցն. մինչ դու գնացեր, և զերկիրս ա-մենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակոցս մըպէս Թագա-ւորեմ: Վասնորոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի, ասաց այս-պէս. եթէ դու յորս հեծցիս յաղատ ի վեր ի Մասիս, անդ կացցես, և զլոյս մի տեսցես: Պառաւնեքը պատմում են նորա մասին, շարունակում է Խորենացին՝ «Եթէ արգելեալ կայ յայրի միում կապեալ երկաթի շղթայիւք. և երկու շունք հանապաղ կրծելով զշղթայսն, ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի. այլ ի ձայնէ կռանարկութեան դարբ-նաց զօրանան, ասին, կապանքն»: Այս իսկ պատճառաւ մեր ժամանակ շատերը դարբններին՝ հետեւելով աւանդու-թեան, զարկում են մուրճով դարբնասալին, որ ինչպէս ա-տում են, ամրանան Արտաւազի շղթայքը:

Այլք ասում են, որ նորա ծննդեան ժամանակ ան-բաղդութիւն է պատահել նորա հետ և կարծում են որ կանայք Աթաղահիկ ազգից՝ կախարդել են նորան, ուստի և Արտաշէսը երկար ժամանակ խտիւ տանջեց նոցա: Այդ իսկ դէպքը պատմում են երգիչները աւանդութեան մէջ. «Եթէ վիշապաղունք գողացան զմանուկն Արտաւազը և դե փոխանակ եղին»: Գիտնական Թարգմանիչը նկատում է որ Պարոկաստանի հայերի մէջ Խաչահանի արուարձան Ջուղա-յում մինչ ցայժմ կայ դարբնների մէջ այս ծէսը. շաբաթ երեկոյ նախ քան դարբնոցը փակելը, դարբնը մուրճը ձեռ-նին մօտենում է դարբնասալին և ընդ որ ուժով զարկում է երեք անգամ: Հայերի մէջ նոյն շրջանի աւանդութեանց տարածման մասին վկայում են այլ տարբեր օրինակներ, որոց առաջ է բերում պ. Էմինը: Մէկ աւանդութեան մէջ կալա-նուոր հոկոյն Շի գ ա ր է կոչվում, որդի Արտաւազդայ:

«Նդել է մի ժամանակ հայոց Թագաւոր՝ Արտաւազդ անուանով, նա ունեցել է մի խելագար որդի Շիդար: Արտա-ւազդը վախճանելիս՝ չ'յանձնեց Շիդարին իւր Թագաւորու-թիւնը, վասն զի նա խելագար էր. այս պատճառաւ մեծ աղմուկ և շփոթ ծագեցաւ մեր աշխարհը և ոչ տակաւ ա-ւերմունք եղան:

Մի օր Շիդարը նստում է ձի, հրամայում է փել փողը և իմաց՝ տալ, թէ նա կամենում է Թագաւորել. իսկ ինքը իւր ընտիր ձիաւորների հետ գնում է օրսի: Հազիւ հազ նա հասաւ գետի կամուրջը և ահա դեւ շա ր ժ ե ց նորան և նա ընկաւ գետը և անհետացաւ, ձիաւորք լուր տարածեցին թէ Շիդարին աստուածները բռնեցին և ձգեցին Սև լեռան մէջ՝ աւազ Մասիսի վերայ, շղթաներով կապելով նորան: Երկու շուն՝ մէկը սև և միւրսը սպիտակ անդադար կրծում էին նորա շղթայք. տարուայ վերջը նորա շղթայքը նրա-նում են մաղի պէս և եթէ նոքա կտրուին, դուրս կ'գայ Շիդարը և կ'աւերէ մեր երկիրը: Այդ վտանգը հեռացնելու նպատակաւ՝ կախարդները տահմանել են, որ տարուայ վեր-ջին նաւատարգ ամուսն առաջին օրը բոլոր դարբնները, ինչ գործ որ նոքա ունենան՝ երեք անգամ զարկեն սալին, որ-

*) Մ ո վ Խ օ ր Ե ն ա ց ի, պատմ. հայոց, գիրք Բ. գլ. 61:

պէս զի մազի նրբութեան հասած Նիգարի կապանքը հաստանան և ամրանան, ապա թէ ոչ՝ կ'աղատուի Նիգարը և կ'կործանէ մեր երկիրը՝:

Տաճկահայերի մէջ ևս կայ այսպիսի մի աւանդութիւն՝ Վան քաղաքին չարմարեցրած: Վանայ բերդի արեւելեան կողմը՝ ձգվում է մի փոքրիկ լեռնագոտի՝ երեք գագաթով, որոց միջինը կոչվում է «Մհերի գագաթ»: Սա հարթ տաշտած ժայռ է դրան ձեռք, որոց վերայ է վերուստ կախում է մի տեսակ սև քար: Աւանդութիւնը պատմում է, թէ այնտեղ դրան յետեւ Աստուծոյ հրամանաւ փակում է Մհերը իւր ձիւն հետ: Այդ դրան յետեւ կայ մի անիւ, որ հաղորդում է երկնքին և երկրին շրջադարձ շարժում: Մհերը չ'հեռացնելով աչքերը անիւից՝ անքթիթ նայում է նորա վերայ:

Երբ անիւը կ'աղաղարի՝ Մհերը կ'աղաղուի և կ'աւերէ աշխարհը: Հայոց աւանդութիւնը հետաքրքիր օրինակ է ներկայացնում թէ ինչպէս պատմական անուան վերայ կուտակվում են հնագոյն վիպական եղանակներ և ինքն խորհրդանշան մատնանիշ անելով իւր աղբիւրների վերայ՝ դիւրացնում է մեր գործը: Նորա վիպութեամբ հօրեց անիւծեալ Արտաւազի մահը պատահեցաւ այսպէս. Արտաւազը թագաւորական գահը բազմելուց մի քանի օր յետոյ, անցնելով Արտաշատ քաղաքի կամուրջից կինձ և վարդ ուրախու, յանկարծակի խեղդարուեցաւ և այդ դրութեան մէջ երկար ժամանակ արշաւեց ձիւն վերայ, մինչև ընկաւ մի խորխորատ և անհետացաւ: Թագաւորի այս տարօրինակ և խորհրդաւոր մահից օգտուեցաւ ժողովրդեան երեւակայութիւնը և շարահիւստեց անցքերը նախկին դիւցազնական աստուծութեանց ծանօթ եղանակներով: Արտաւազը նմանում է Պարսից Զոհակին (Ֆրիդուսի մօտ) և կամ հին Իրանական Աթաշակի օձին, որ չլիւզում է Ավեստի մէջ:

Յայտնի հնագոյն աւանդութիւնը աղբալին դիցադէպի կամ Աստուծոյ մրցման՝ օձի հետ, որ է ոգի խաւարի և չարութեան, ընդունում է Իրանական աղբերի մէջ քաղաքական դոյն—օձը պատկերացնում է բռնակալի անձնաւորութիւնը՝ որ է թագաւոր մի այլ թշնամի աղբի և այդ բռնակալի լուծից աղատում է Իրանը մի որ և է աղբային դիւցազն: Ժողովրդի երեւակայութեան այս աշխատութիւնը ցուցանում է ինքն խորհրդանշան, առաջ բերելով ժողովրդական աւանդութիւնը, թէ Արտաւազը կախարդուած էր Աթաշակի զորմի կանանցից, թէ նորան տալիս են երեսայ ժամանակ փոխեցին, «վիշապադուհը գողացան զմանովն Արտաւազը, և դե փոխանակ եղին»: Այսպէս ուրեմն ժողովրդի համար Արտաւազը դարձաւ դե՝ Աթաշակի աղբից, որ առաջ օձ էր, իսկ յետոյ թագաւոր Մեդացուց՝ աղբային թշնամի Իրանի և Հայաստանի: Այդ Աթաշակին՝ Կիւրոսի և նորա ժամանակակից և մտերմ հայ թագաւոր Տիգրանի թշնամուցն—Մովսէս Խոր. նուիրում է մի քանի գլուխ (գր. I, գլ. XXIV—XXIX), որ մի քանի պատմական դժբեր շարահիւստեած են Իրանական և Հայկական աղբային աւանդութիւններով: Մեղ համար հետաքրքիր է միմիայն Աթաշակի մահուան կըրկնակի աւանդութիւնը: Այդ աւանդութեանց մէկի տեսլով՝ Աթաշակը սպանուեցաւ կռուի մէջ Տիգրանի ձեռքից, իսկ միւս պարսկական աւանդութեան հաղորդելով՝ որ երբ յաւելուած միացրած է Խորհրդացուց առաջին դրբին, «մի սմն Հուսիէն») կապում է Աթաշակին շղթաներով, տանում է դէպի լեռան Դեմաւենդ, յետոյ բերում է Բիւրասպին (Աթաշակի անունն է Ավեստում) դէպի լեռան քարայրին,

ձգում է վերան շղթաներ և ինքը ժայռ է դառնում քարայրի մուտքի առջի: Զարհուրուած Բիւրասպը հնազանդում է իւր կապանքին և չէ համարձակում դուրս գալ և աւերել երկիրը:

Այսպէս ուրեմն արդէն Խորհրդացուց տուած նիւթից կարելի է տեսնել, թէ Արտաւազը Արարատի (Մասիս) մէջ կախնաւորելը և Իրանական աւանդութիւնը՝ փակումն Աթաշակի Դեմաւենդի վերայ, համանման են Բայց մենք այնուամենայնիւ կ'քննենք Իրանական աւանդութիւնը, հիմնուելով Իրանական աղբիւրների վերայ, որովհետեւ կըգտնենք նոցա մէջ ցուցումն, թէ ինչ առիթ եղաւ նոյնացնելու Արտաւազին Աթաշակի հետ աւանդութեան: Ահա Զոհակի պատմութեան հիւթիւնը Ֆրիդուսի գրութեամբ: Տահմուրասից յետոյ (Զն. Ավեստ. Տահմուրասպա) Պարսկաստանի թագաւորական գահի վերայ բազմում է նորա որդին Զիմշիդ: Սա թագաւորեց 700 տարի. նորան հպատակում էր ամբողջ աշխարհը և հնադարեւ էին դեք: Զիմշիդ բարեկարգից թագաւոր էր, որ և մտցրել է Պարսկաստան կուլտուրան, ուսուցել է թէ ինչպէս պէտք է ղեկը պատարասել, հագուստ կարել, բաժանել է իւր հպատակներին դասակարգի, շինել է տներ և նաւեր: Այդպէս անցնում է երեք հարիւր տարի, որ մարդիկ չեն իմանում թէ ինչ է մահը, չունեն հատկացողութիւն աշխատութեան մասին և հրամայում են դեւերին՝ երբ և երեւանց ստրուկներին: Սակայն բազմ փառ աղբեցութիւն ունեցաւ թագաւորի վերայ, նա դուռդանում է և պահանջում է և քրիստոնէական իւրեան: Այդ միջոցին Աստուծային շնորհը բաց թողեց նորան: Նոյն ժամանակ Տաղի երկրում (Արաբիայում) թագաւորում էր բարեպաշտ Միւրթաւը, որ ունեցել է սրբի՝ Զոհակ և կամ Գոհակ, որ նոյնպէս անուանվում էր Փեյվերասպ (բիւր երկվար ունեցող): Նորա մօտ մի անգամ գալիս է Իբլիս (Արիման) և ցանկութիւն է շարժում նորա մէջ խելը իւր հօրեց թագաւորական գահին: Պարտիզում փորած էր մի խոր փոս՝ վերելից յարդիւ ծածկուած. նորա մէջ ընկաւ ծերունի հայրը իւր անդադուութիւնից և Զոհակը հայրասպանութեամբ ձեռք բերեց թագաւորական գահը: (Իբլիսը՝ որ և՛ Արտաւազը փառ էր վարվում իւր հօր հետ և ենթարկվում է նորա անէծքին. գուցէ այդ էր առիթներից մէկը, որ Արտաւազին յատկացնում են Զոհակի աւանդութիւն մի քանի գծերը): Իբլիսը՝ պատկերացնելով գեղեցիկ պատանի, մտնում է Զոհակի մօտ ծառայելու իւր խոհարար և սկսում է կերակրել նորան մոտիկ, երբ մարդիկ գործ էին ածում միմիայն բուսական կերակուր: Իբլիս վարձ իւր ծառայութեան խնդրում է նա թագաւորից թույլ տալ համբուրել նորա ուսը: Այդ խաւարի սգուց համբուրեց թագաւորի թիկանց վերայ բռնում են մի մի սև օձ: Ուրեմն աւանդութեանց մէջ թագաւորը ստանում է միշտ իւր առաջուայ կերպարանքը—օձի կերպանք: Զոհակը միջոց է որոնում օձերից բաժանուելու, հրամայում է կտրել, սակայն նոքա նորեց դուրս են գալիս: Իբլիսը բռնիկ դէմքով գալիս է և խորհուրդ է տալիս Զոհակին կերակրել օձերին մարդկային ուղեղով, որպէս զի նոքա հանգստանան: Այդ խորհրդով նա գիտաւորութիւն է ունեցել բնաւ քանդել աւերել աշխարհը:

Ապստամբութեան պատճառաւ Իրանի բնակիչները թողնում են Զիմշիդին և իւրեանց թագաւոր են ընտրում Զոհակին: Զիմշիդը փախչում է և հարիւր տարի ապրում է ծածուկ, վերջապէս ընկնում է Զոհակի ձեռքը, որ և հրամայում է սղոցով բաժանել նորան երկու մաս: Զոհակը թագաւորում է հազար տարի՝ գործելով անթիւ չարութիւնք:

*) Անշուշտ Շահնամի Զերդուստն է և Ավեստի՝ Թրայտոման:

ամենայն օր զոհ էին լինում նորա օձերին երկու մարդ: Ի միջի այլոց Զինչիկի ազգից ծնանում է Ֆերիդունը՝ ապագայում Զոհակի սպանողը: Նորա հայրը՝ Աբալին սպանուել է Զոհակի ձեռքից, սակայն մայրը՝ Ֆերանեկ աղատում է մանուկին պահելով անտառում, ուր նորան կերակրում է Պուրմայի կովը: Յետ այնորիկ մայրը փախչում է Հնդկաստան դէպի Ալբուրդ լեռան և տալիս է իւր սրբունը՝ կրթութեան մի ճգնաժամ: Այդ միջոցում գալիս է Զոհակը անտառ և սպանում է Պուրմայի կովին:

16 տարեկան Ֆերիդունը իջնում է Ալբուրդից և հարցանում է մօրեց իւր հօր մասին: Ֆերանեկը պատմում է նորան, որ նա Տաշմուրանի թագաւորական տոհմից է և թէ նորան հետամուտ է լինում Զոհակը՝ նորա հօր սպանողը, Ֆերիդունը երգվում է վրէժխնդիր լինել Զոհակին: Հանգամանքները նպաստում են նորա դիտաւորութեան: Իսպահանի Կավէ դարբնի 17-ն որդեքը կերակուր են եղել Զոհակի օձերին, ցանկանում են առնել Կավէից նորա 18-րորդ որդուն ևս: Հայրը հրաւիրում է Ժողովրդին սպորտամբել և դրօշակի փոխարէն ամրացնում է նիզակի փայտին իւր կաշեայ դրօշոցը: Այսպէս ստեղծուել է Իրանի տէրութեան դրօշակը: Կավէի շուրջը Ժողովում են բազմաթիւ զօրքեր և դարբններ և հրաւիրում են Ֆերիդունին առաջնորդ լինել նոցա: Ֆերիդունը գալիս է իւր գուրդով (գաւաղան), որ ունեցել է կովի գլխի ձև (և յիշատակ Պաւստոսի կովին) և ընդգրկմանում է Զոհակին *): Մի քանի դէպքից յետոյ Ֆերիդունը զարկում է Զոհակին իւր գուրդով, բայց ըստ հրամանի Սիւրուհ Հրեշտակին՝ չի սպանում նորան, այլ տանում է Գեմալինդ լեռան և կալանաւորում է Ժայռի խորայնի մէջ. այն տեղից նա չաշտնում է երեքմի իւր կատաղի քարկութիւնը երկրաշարժութեամբ **):

Իբրև վերջաբան՝ մենք կը բերենք Մորիէր ճանապարհորդի հետաքրքիր վկայութիւնը Գեմալինդի տեղական աւանդութեանց մասին ***): «Գեմալինդ քաղաքում և նորա համանուն լեռան ստորոտում կան աւերակներ, որոնք անուանվում են Զոհակի բերդ և օգոտտուի 31-ին լինում է այնտեղ տօնախմբութիւն ի յիշատակ բռնակալի կործանման: Այդ օրը համայն բնակիչք որպէս քաղաքի, նոյնպէս Գեմալինդեան նահանգի՝ Ժողովում են միասին և զուարճանում են. նոքա երիվարներ լեռայ զրջաւում են և քաղաքի շրջակայքը թնդում է ուրախալի աղաղակներով, իսկ երեկոյեան՝ քաղաքը և տները լուսաւորվում են ճրագների: Տեղական աւանդութիւնը հաղորդում է, թէ այն պատանին, միտքն էր դրել սպանել Զոհակին, որ Գեմալինդի գաղաթին էր ապրում և ամենայն օր երկու մարդ էր զոհում իւր ուսի օձերին՝ նշան իւր դործի չաջողութեան՝ խօսք է տուել զուաւորել մօտակազ գաղաթը: Նրբ նա սպանեց Զոհակին՝ արդարև վառեց իւր խոտաւցած կրակը, որոյ յիշատակ հրաւորութիւն է լինում ամենայն տարին: Զոյգ ընդ մին կաշ և այսպիսի աւանդութիւն, թէ կալանաւորուած Զոհակը ապրում է ստորերկրեայ լեռնային աշրում և պատճառում

է երկրաշարժութիւն, որ և յաճախակի պատահում է այդ երկրում»:

Մտաբերելով այժմ բոլոր վերոյիշեալ ասիական աւանդութիւնները, չեղեցական, օտար և իրանական, մենք նկատում ենք, որ այն անձնաւորութիւնը, որին հետամուտ էինք լինում որպէս Ժայռի վերայ կապուած հսկայի, սակաւ առ սակաւ օձի դէմք է ստանում, իսկ նորան կալանաւորող աստուածը արտաշատում է օձամարտ աստծոյ և կամ գիւցաղնի տիպարը: Այսպէս՝ բոլոր աւանդութիւնք մենք կարող ենք երկու դասակարգի բաժանել. առաջին դասակարգին յատկանում են բազմաթիւ աւանդութիւնք «օձի» մասին, որին աստուած և կամ գիւցաղնի մի որեւիցէ լեռան տակ կապել է. երկրորդ՝ հսկայն երի մասին, որք կալանաւորուած են որ և է լեռան քարանձաւի մէջ: Աստիճանաբար կերպարանափոխութիւնը հնադոյն իրանական Ափի-դահաւա-օձի դէպի Ափ-դահալ թագաւորը և յետոյ դէպի Զոհակ թագաւորը՝ ակներև ցոյց է տալիս, թէ առաջին դասակարգի աւանդութիւնք առաւել հնադոյն են քան երկրորդը: Սակայն Ժողովրդական աւանդութեանց պատմութեան մէջ հազիւ է պատահում այնպիսի երևոյթ, որ նոր տեսակ աւանդութիւնը բոլորովին անհետ առնէր և մոռացնէր սառ առաջուանը. ընդ հակառակը՝ հնադոյնը սովորաբար շարունակում է տեղ-տեղ իւր գոյութիւնը նոր աւանդութեան հետ միասին, իսկ փոփոխական ձևերը յաճախ չեն պահպանվում: Այսպէս յունաց մօտ, որք զարգացրել էին Պաոմեթէոսի աւանդութիւնը, պահպանուել է նրմանապէս այլ աւանդութիւն, որ յատկանում է առաջին դասակարգին, այն է Տիփօնի աւանդութիւնը:

Այս վերջինիս և Պաոմեթէոսի մէջ եղած նմանութիւնքը բոլորովին պարզ են եղել Եսթրէլիսին, որ իւր «Կապեալ Պաոմեթէոս» սղեբերութեան մէջ Պաոմեթէոսին միելթարող՝ Ուլիկանի շրթամբ ասել է տալիս. «նա տեսազ հրաձին Տիփօնին, որ երեքմի բնակում էր Կիլիկիոյ քարանձաւներում և ի գուժ շարժեցազ այդ կռուարար հարկւազլու ի հրէշի վերայ, որ բռնութիւն է դործ դնում այլոց վերայ. նա կռվում էր աստուածների դէմ, մահ Ժայթքելով իւր ահարկու բերանից. նորա աչքերից փայլում էր դորդոնեան կայծակը և թուում էր թէ պիտի ձեռք բերէ Զևսի իշխանութիւնը. սակայն հառաւ նորան Զևսի արթուն նետը»։ Նորա հօր զգայաւոր սրբութեան կայծակը և կոծ ու աղաղակ հանեց նորա սրտից. հարեալ ի սիրտ՝ խանձուեցաւ։ Նա կայծակից և իշխանաւոր սրտամամբ՝ կրցրեց նա իւր ոյժը: Իսկ այժմ նորա տկար և անարգեալ մարմինը ընկած է ծովի կրճում՝ Եթնայ լեռան ստորոտին, իսկ լեռան դաւաթի վերայ կռանում է Հեփեստիոն հալեալ զանգուածը. սակայն այն տեղից մի օր դուրս կը թափուին հրային հեղեղները՝ լափելով պտղաբեր Սիկիլիոյ ընդարձակ դաշտերը ու ցանքերը»:

Անշուշտ եթէ մենք նայենք Պաոմեթէոսի վերայ այնպէս, որպէս յետոյ նկարագրեց յունաց բանաստեղծները և իրիկսոփաները երևակայութիւնը, մենք մարդկային այդ բարերարի և պաշտպանի մէջ դժուար կը գտնենք օձի ծնունդ: Բայց պէտք է յիշել մի քանի գծեր, որք պահպանուած են պաշտամանից (կուլտ) և տեղական աւանդութեանց մէջ, և այն Ժամանակ այդ ազգակցութիւնը աւելի ակներև կը թուի մէջ: Պաոմեթէոսը պատկանում է՝ օլիմպիական աստուածներին թշնամի տիրանների ցեղին՝ հաւատար Բրիարևոն և Ատլանտի և այլոց: Որպէս Տիփօնը զննաւորութիւն է երկրային հողի՝ հրաբուխ լեռանց ծոցում պահուած, նոյն-

*) Կավէի ծառայութիւնը առաստապէս վարձատրեց Ֆերիդունը. նա զօրազուլի կարգեց սորան առանձին դնդի և սորա սերունդը Պարսկաստանի ամենապատուաւոր տոհմերից մէկն է:

**) Spiegel, Iran. Alterthumskunde, I, p. 530—549.—Зановьевъ. Эпическія сказанія Ирана, стр. 53.

***) Morier, Second journey, p. 357—մէջ է բերած Зановьевъ-ի գրութեամբ, էջ 60:

պէս և Պաոմեթէոսը հրաբեր աստուծոյ մականունն ունի (o kirforos theos) և հուր է իջեցնում երկնից երկիր, թէպէտ և նորա բերած հուրը նշան է կուլտուրայի և ոչ թէ կործանման, որպէս Տիփօնի տարրական հուրը: Ի պատիւ Պաոմեթէոսի՝ հրոյ հնագոյն աստծուն, Աթէնքում ամենայն տարի լինում են վաղը վառուած կերտներով և յաղթող է հանդիսանում նա, որ առաջինն է հասնում սահմանուած կէտը *):

Պաոմեթէոսի ազգակցութիւնը Տիփօնի հետ երևում է Հեփեստիոնի պաշտօնից՝ Զևսի մրցման ժամանակ այս կամ այն դիւցազնի հետ: Հեփեստիոնը՝ օլիմպիական այդ դարբէնը, կանգնեց իւր դարբնոցը Տիփօնի գիակի վերայ: Նա նոյնպէս Զևսի հրամանով, ինչպէս երևում է Էսքիլէսի ողբերգութեան սկզբից, բռնուած է Պաոմեթէոսին ժայռին: Հեփեստիոնին զուգընթաց գիտենք տիտական դիւցազններին — վեդական kanpsa kraia, որ ուղեկից էր Ինդրա աստծուն՝ սորա Ահի օձի հետ կռուելու ժամանակ և կռանում էր նորա համար նետեր, և իրանական՝ Իսպահանի դարբին Կաւէ ի ն, որ ապտամբութեան դրօշակ բարձրացրեց Զոհակի դէմ: Այս օձամարդ—դարբին **) չիշատակը պահպանվում է Իսպահանի և հայոց դարբիններին ծիսական դարկերում դարբնասալի վերայ՝ կապեալ տիտան-օձի կապանքը ամրացնելու համար: Այդ դարկերը թնդում են ոչ միայն արեւելքում, այլ և արեւմուտքում Գերմանիայում, որ վիպայում է Տիտի խորին հնութիւնը: Այսպէս՝ Տիտի մի քանի տեղերում երեկոյեան աստերից մի օր առաջ դարբինները երեք անգամ դարկում են դարբնասալին, որպէս զի ամրացնեն Լուկիփերի շղթայքը, որ հակառակ դէպքում կարող է դուրս վազել և տակն ու վերայ անել աշխարհը: Ուրիշ տեղեր օրինակ՝ Վելդշեօնաու Լուկիփերի փոխարէն առաջ է գալիս գաւլը, որին կապել են երեք կին երկաթի շղթայով՝ իննը երկաթի դրանց յետեւ: Վալդիլիփսնում, ներքին Բալթիկայում, դարբնոցը թողնող վերջին դարբինը դարկում է մի անգամ դարբնասալին, որպէս զի սատանան չ'կարողանայ կտրել իւր շղթայն: Նա միշտ սղոցում է այնպէս, որ սուրբ Յակոբի օրը (25 յուլ.) շղթայն նրբանում է թելի նման. իսկ եթէ այդ օր կատարուի ծէսը, շղթայն վերստին հաստանում է ***): Հնագոյն օձի դերը սատանային վերաբերելը մենք գտնում ենք Գանի վիպութեամբ նաև Ալբանիների մօտ: Նոյն առանգութեամբ սատանան կապուած է ժայռից մեծ շղթայով. նա լիզում է ամբողջ տարի իւր շղթայն և առաջ շաքաթ օրը շղթայն օղբը նրբանում են, որպէս լուբիայի թերթեր, բայց յարութեան կիրակի օրը գալիս է Փրկիչ և կապում է սատանային նոր շղթայով ****):—Օձից դէպի մարդ փոխուելու անցաւ տիպին պատկանում է Սկանդինավիան Լոկին, որոց կապը հին արեւելան օձի հետ ցոյց է տաւած Մաննհարտը *****) և նորա նմանութիւնը յունաց Պաոմեթէոսի հետ զարգացրած է Գանը *****)): Տիփօնի և Պաոմեթէոսի նման՝ Լոկին Բալդուրի մահուան պատճառաւ կապուած է Թորի ձեռամբ քարանձաւի երեք ժայռի վերայ. նորա գլխի վերայ աստուածները

ամրացրել են մի թունաւոր օձ, որոց թոյնը անդադար կաթում է կալանաւորի երեսին: Լոկի կինը Sigyn կոչւե է բռնել կաթող թոյնի տակ, բայց երբ նա լցվում է՝ մի քանի կաթիլ ընկնում են Լոկի վերայ և նա ձգվում է այնպէս ուժգին, որ շարժում է ամբողջ աշխարհը, ուստի երկրաշարժութիւն է լինում: Առանգութեանց միւս գաղափարքը, որոց մէջ օձի տեղ տիտան է առաջ գալիս՝ ներկայացնում են բացի յունականից նաև առանգութիւնք չերքեղների, օսերի, արեւադիւրի և վրաց Ամիրանի մասին: Այդ գաղափարքին պատկանում են բազմաթիւ գերմանական առանգութիւնք հին թագաւորների մասին Կարլոս Մեծի և Բարբարոսի, որոնք իւր թէ խոր քնած են մի օր և է լեռան մէջ: Սոքա հաշակաւոր ազգային թագաւորներ են, որոց վճռուած է զարթիլ հեռաւոր ապագայում. երբ աշխարհը կը փոխուի և ձեռնամուխ լինել նոր գործունէութեան: Այսպէս՝ Կիֆհայգերում մինչև այժմ բազմած է Ֆրեդրիկս Բարբարոսան և պէտք է մնայ այնտեղ մինչև վերջին դատաստանը. երբ նա գուրս կը գայ՝ կը կախէ իւր վահանը յորացած ծառից, որ իսկոյն կը կանաչի, այդ օրից կը սկսուին լաւագոյն ժամանակները—Ինչպէս Կաբարդինները Էլքօրուսի արգելուած կալանաւորը հարցնում է պահապաններից. ծնանում է՞ դեռ ևս գառներ և ըստանում է եղբէն երկրի վերայ, նոյնպէս գերմանական կայսրը երբեմն զարթելով իւր քնից, հարցնում է. «Թու՞նք են դեռ ևս ագռաւներ լեռան շուրջը»: Երբ դրական պատասխան է ստանում, ասում է. «Թու՞նք են, որ դեռ 100 տարի ևս պիտի քնեն» *):

Իբրեւ վերջաբան մենք կը դառնանք մեր յարուցած հարցին յունաց Պաոմեթէոսի յարաբերութեան առ Կովկասեանը, և այս հարցի պատասխանը պարզ է ինքն ըստ ինքեան մի շարք մեր հետազոտած ազգակից առանգութիւններից: Յայնք ուրիշ Արեւական ազգերի նման՝ տարել են իւրեանց հետ Ասիայից ընդհանուր տարածուած ամեն ազգերի մէջ՝ լուսի աստուծոյ օձի հետ մրցման առաջալիք, առաջինի յաղթութեան և օձի լեռան տակ կապուելու մասին: Առանգութեան վերջին եղանակը զարգացու մանաւանդ հրաբուխներին ծանօթ ազգերի մէջ: Յետ այսորիկ յունաց մէջ լինում էին ներկայացումներ կրակի իջման երկնից, ընդ սմին հուր բերող աստուծոյ—ժամանակ անցնելով՝ երբ հին հաւատքը փոխուեցան նորերով և առաջուայ աստուածները՝ նոր տիպարներով (օլիմպիական),—դառնում է հակառակորդ նոր աշխարհակալ Զևսին և ընկնում է տիտանների ու ապտամբողիների շարքը, հաւատարմելով հնագոյն օձին: Հաւանալի է որ այդ հնագոյն հրոյ աստծուն իրերի նոր կարգով պէտք է հասնի հնագոյն օձի վիճակը և առաջուայ առաջալիք կուտակվում է ուրիշ անձնաւորութեան վերայ: Իբրեւ հակառակորդ Զևսի՝ Պաոմեթէոս պէտք է կապուած լինի ժայռին, ինչպէս մի ժամանակ Տիփօնը՝ նոյն իսկ Զևսի հակառակորդն էր արգելուած:

Այսպէս է Պաոմեթէոսի տիպարի անպաճուց՝ ցանցը, թէև չափանի բան է չէ կարող նա մեկնել մեղ գեղարուեստական բոլոր նկարները, որոց հիւստի է յունաց արուեստագիտական և փիլիսոփայական հանճարը: Յայն հանճարի աշխատութիւնը մանաւանդ վսեմ կը թուի մեղ, եթէ մենք բաղդատենք Էսքիլէսի նկարած Պաոմեթէոսի տիպը արեւելքի զանազան հրէշների՝ Զոհակի, Ամիրանի, Ռոհայի, Շիդարի և Մհերի հետ, որք անկասկած մօտ ազգակցութիւն ունին նորա հետ: Յայնքը փոխադրում են իրանց հերոսի պատժի

*) Pausan. I, 30.

**) Համեմատելու առաջ առանգութիւնը Կուզմա և Գալիանի, Բորիսի և Գլէրի մասին:

***) Տես միւս մանրամասնութիւնքը Mannhart, Germanische Mythen, p. 87

****) Alban, Studien, I, 156.

*****) Նոյն Germanische Mythen, էջ 84...

*****) Sagnissenshaftliche Studien, p. p. 140...

*) Grimm, Deutsche Sagen, № 23, համմ. № 28.

տեղը Կովկաս, բայց Հաղիւ թէ այդ մեկնուի Պառնեթիոսի տախտակն ծագումով: Մեզ առաւել Հաւանական է թուում, որ աշխարհագրական մանրամասնութիւնը, որ ընդամին չկայ Հեղեոգոսի մօտ՝ չետին ժամանակների դործ է, երբ առաւել տեղը արդէն կազմուած էր, և բացատրվում է նորանով, որ յոյները իրանց չարաբերութեանց մէջ Կովկասի Հետ կարող էին լսել լիւրան բնական գիւցազնի աւանդութիւնը և Համարել նորան իրանց Պառնեթիոսը: Օրինակ՝ մենք գիտենք, որ նոքա ստիպում էին իրանց Հերակլին ճանապարհորդել ըստ աշխարհի ժամանակ չափանի երկիրներում, Հաղիւ գտնուում էին տեղական աւանդութեանց մէջ իրանց աղբաշին գիւցազնը չիշեցնող գծեր: Յիշենք նոյնպէս, որ Հաջոց աւանդութիւնը Արա գեղեցիկ մասին ընկել է Պղատոսի շարադրութեան մէջ: Այս ըստը կարող է Հաստատել մեր մեկնութիւնը Պառնեթիոսի Կովկաս տեղագրութեան մասին:

Թարգմ. Գրիգոր Կարախանյան:

Մտնում

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՓԱՒՍՏՈՍ ԲՈՒՋԱՆԴԱՅԻ

Փաւստոս Բուզանդացին, ինչպէս չորրորդ դարու նշանաւոր մատենագիր՝ արժան է մեծ ուշադրութեան, ևս առաւել նրա առթիւ չարուցում Հարցերի Հետաքրքրական կողմերով: Հարցասէր մարդը, կարգալով նրա Հեղինակութիւնը, Հանդիպում է շատ դժուարութիւնների, որոնք արդեւում են իրան կազմել նրա մասին մի ամփոփ և պարզ գաղափար: Շատ պատմական դէպքեր իրանց կասկածելի մանրամասնութիւններով, շատ Հակասական տեղեր Հեղինակի ծագման մասին, պատմութեան առաւելական բնաւորութիւնը, և այլ այսպիսիք՝ մի առ մի շփոթում են ընթերցողներին, որոնք և բնականապէս, չեն գտնում իրանց Խորհրդածութիւնների Համար ծանրակեանութեան կէտը: Միւս կողմից՝ ինքն Հեղինակը Համարում մինչև այժմ չէ արժանացել բանասէրների և գիտնականների վայելույ Հետաքրքրութեան: Ուստի Փաւստոսի պատմութեան իւրաքանչեւ ընթերցող պէտք է աչքի առաջ ունենայ այն շփոթող խնդիրները, որոնց եթէ ոչ լուծելը, գոնեայ փոքր ինչ պարզելը աւելի միջոց կը տար իրան մօտաւորապէս արդար գնահատել նրա աշխատութիւնը և Հասկանալ նրա պատշաճաւոր նշանակութիւնը: Ահա այդ խնդիրները. 1) մի է Բուզանդը և ինչ աղբից, 2) ինչ լեզուով է գրել նա իւր պատմութիւնը, 3) արդեօք՝ նրա պատմութիւնը ամբողջապէս Հասած է մեր ձեռքը, թէ պակասորդներով, 4) ինչ է պատճառը, որ նրա մէջ գտնում ենք չափազանց նկարագրութիւններ, առասպելական պատմութիւններ, վերջապէս, 5) ինչպէս պիտի նայենք նրա մանրամասն տեղեկութիւնների վերայ: Այս Հետաքրքրական Հարցերին, բացի վերջին երկուսից, Հ. Զարեանականը բաւական ընդարձակ դուրս է նուիրում իւր «պատմութեան Հայերէն դպրութեան» առաջին Հատորի մէջ: Տեսնենք, թէ ինչպէս է լուծում նա չիշեալ Հարցերը: Ոմանք ասում են, որ Բուզանդը Հայ էր, ոմանք՝ յոյն: «Այս երկու կարծեաց Հետեւողներուն ալ Հաստատուն պատճառներ կը պակասին, ասում է Զարեանականը, ուստի խնդրի լուծումը պէտք է որոնել Հինքրու գրոց կամ աւելի լաւ՝ Բուզանդաց գրոց մէջ» և

մատնացոյց է անում վեցերորդ և Հինգերորդ դուրսների վերայ, որտեղ չիշվում են՝ Փաւստոս անունով մի եպիսկոպոս, Ներսիսի տան թելակալ և նրա եղբայր Առոստոմը, և որոնց մասին պատմագիրը ասում է. «էնն սոքա լեալը աղբաւ Հուռում»: Յիշեալ Փաւստոսին Հ. Զարեանականը ճանաչում է իբրեւ մեր պատմագիրն, ուստի ենթադրում է, որ Փաւստոսը յոյն էր: Սակայն մի է իրաւունք տալիս կարծել, որ այդ եպիսկոպոսը մեր պատմագիրն է, ինչ ապացոյց և պատճառ ունինք կարծել այդպէս: Կարգալով երկու դուրսը, որ չիշվում են եղբայր (Առա. և Փ.) անունները, տեսնում ենք և իմանում, որ կար մի Փաւստոս՝ Ներսիսի տան Հոգաբարձու և աւելի ոչինչ: Յանկալի է իհարկէ որոշել պատմագրի ծագումը և նրա ով լինելը, սակայն այդ ցանկութիւնը Համարում անկարգործելի է, ևս առաւել Հ. Զարեանականի բերած գլուխների Հիման վերայ, որոնց մէջ դժբախտաբար չենք գտնում դէթ մի ակնարկ, մի որ և է ցոյց: Գլխաւոր Հիմքը, որ առիթ է տալիս Փաւստոսի Հայկական ծագումը պնդելը, այն է՝ որ նա մատենագիր է իւր պատմութիւնը Հայերէն լեզուով, և սկզբնագիրը Համարվում է Հայերէն օրինակը: Իւրաքանչեւ բանասէր և Հայ լեզուին քաջ ծանօթ մարդ, որ անշուշտ կ'ստուգէ բնագիրը թարգմանութիւնից, կ'ստի, թէ այդ աղբից է, թէ այդ երկուսից թիւնը բոլորովին չափն թարգմանութեան նշան, այլ գրուած է բուն Հայկական ոգով և դարձուածներով: Հ. Զարեանականը Համաձայնութեամբ այս մտքի Հետ, աւելացնում է. «սակայն այս ալ բաւական պատճառ չէ մատենագրի մը աղբը չափանելու, ուր բազմալեզու մատենագիրք պակաս չէին թէ Հին և թէ նոր աղբաց մէջ, որ Հաւատարմապէս կրցին են գրել, թէ իրենց և թէ օտար լեզուներով: Այդ աղբից է, և ենթադրենք անգամ մի բոլոր, որ յոյն Փաւստոսը գրել է Հայոց պատմութիւնը Հայերէն լեզուով: Սակայն ունինք մենք վրաստ, որ Փաւստոսը յոյն էր. ըստ պատմութեան մէջ մենք չենք գտնում ոչ մի ակնարկ նրա յունական ծագման վերայ: Ուրեմն այդ ենթադրութիւն է առանց ապացոյցի և Հիմքի: Իր կարծիքին աւելի զօրութիւն տալու Համար Հ. Զարեանականը Չամչեանի աղբեցութեան ներքոյ չիշում է Ղազար Փարպեցու Հետեւալ խօսքերը. «չայնպիսում քաղաքի և ի մէջ այնչափ բազմութեան ուսելոց վարժեալ այլն Փոստոս, այնպիսի ինչ անբոք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէր՝ ի պատմութեան իւրում քաւ և մի լիցի. ուստի անհաւատալի է լինում տկարամտութեան կարծեցեալ գործն, ասեմ թէ դուցէ այլ ոք չանդուզն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռնարկեալ չլինին գրեաց զինչպէսու ըստ կամի... և անուամբ Փոստոսի զերոյ յանդգնութեան սխալանալ Համարեցաւ ծածկել, և այն չափանի երեւի ամենայն (գիտողաց) Հայցոցաց. քանզի են ոմանք ի յոյնս, այլ մանաւանդ յասորիս»: Հաստատուի վերջին խօսքերը. «քանզի են ոմանք ի յոյնս, այլ մանաւանդ յասորիս» Հ. Զարեանականը Համարում է իւր կարծիքն «զօրաւոր և անհակառակելի» վկայութիւն: Մինչդեռ աւելի Հաւանական է եղրակացնել այդ խօսքերը (եթէ միայն այդ անենք), որ Բուզանդը ասորի էր և ոչ յոյն: Երկրորդ՝ չիշեալ նախադասութիւնը բոլորովին չէ ակնարկում Փաւստոսի ծագման վերայ. նրանով Փարպեցին կամեցել է ասել, որ յոյների մէջ, նա մանաւանդ ասորոց սովորութիւն կար աւաղաղել չափանի Հեղինակի գրուածը զանազան աւելորդաբանութիւններով և կամ նրա անուամբ Հրատարակել մի աշխատութիւն: Սակայն աւելի որոշ կերպով ցոյց է տալիս Բուզանդի ծագումը նրա պատմութիւնը, որտեղ «տգիտու-

Թիւն մը կ'տեսնուի անոր գրոցը մէջ Հայկական պատմութեանց, որ Համադպրոց մը Համար անկարելի է՝, ասում է Հ. Զարբանալեանը: Այս կարծիքը Հաստատելու Համար նա օրինակ է բերում սուրբ Յակոբի՝ Լուսաւորչի Հօրաքրոջ սրգուոյ պատմութիւնը: Ըստ Խորենացոյն՝ Ռշտունեաց Մանաճիւր իշխանը, սպանելով ասորոց Բեշխին (Բաղուր), գերելով շատ մարդիկ, Հրամայում է ծովը ձգել սրբոյն Յակոբայ ու թ սարկաւազներին: Իսկ Բուզանդի պատմածը այդ դէպքի մասին բոլորովին տարբեր է և չափազանց անհարմար, աչոյիքն՝ ու թ մարդկան թիւը Հասնում է ու թ Հարիւրի: Այս Հանգամանքը Հ. Զարբանալեանը վերադրում է Փաւստոսի տգիտութեանը, որը «Համադպրոց մարդու Համար անկարելի է», բաց աւելի Հաւանական է, որ այդ սխալը գրւած գիրքերի միջին է և կամ ըստ Փարպեցւոյն՝ յանգուզն և անհրաժեշտ բանիւ լրջաբար ձեռնարկող մի մարդու գործ է: Փաւստոսը իւր պատմութեան Համար շատ օգուտ է քաղել ժողովրդական աւանդութիւններից և վկայատեսութիւններից, որոնց մէջ զարմանալի երևոյթ չէ տեսնել այնպիսի չափազանցութիւններ. չիշեալ դէպքի (սարկաւազների ծով ձգուելը) ստատիկ և ծանր տպաւորութեան ազդեցութեան տակ ժողովուրդը՝ չետադաջ սերունդը մի այնպիսի թիւ է ստեղծել, որին մենք բաւական նշանակութիւն իրաւունք չունենք տալ: Մի և նոյն կարծիքի առթիւ Հ. Զարբանալեանը բերում է երկրորդ օրինակը՝ սրբոյ Յուսիան նահատակութեան դէպքը, որը Խորենացւոյ և Բուզանդայ մօտ աւանդւում է զանազան կերպով: Անհասկանալի է, թէ ինչու Հ. Զարբանալեանը այս դիպուածում աւելի Հաւատ է ընծայում Խորենացուն և ոչ Բուզանդին. ինչո՞ւ վերջինից, որպէս աւելի մօտ ժամանակով Յուսիկին, չ'ապաստենք և աւելի Հաստատուն և Հաւատարմ տեղեկութիւն: Բուզանդի յունական ծագումը ապացուցանում է Հ. Զարբանալեանը նրանով, որ նա (Բուզ.) ատելութեամբ է վերաբերում դէպի Հայերը. «Ճշմարիտ և Հայրենասէր Հայր մը Համար՝ սրբոյն Գրիգորի և Տրդատոյ պատմութիւնէն աւելի սրտաշարժ դէպք չը կայ»: «Բոլոր Հայաստանի մէկ ծայրէն մէկայլը աւետարանին քարոզութիւնը անանկ մտադիւրութեամբ ընդունելը, մէկ օրուան մէջ Հաղարներով մարդիկներու մը կրտսերը, բոլոր աշխարհին մէկ սերտ մէկ Հոգի ըլլալը....., ասոնք անանկ դէպքեր են, որ նոյն գործ կատարող ժողովրդեան վրայ թէ սէր և թէ զարմանք կը յաճախեն»: Իսկ Բուզանդ այն երջանիկ ժամանակներու Համար ալ առանկ կը խօսի. «Պէ՛տ յի վաղնջուց Հետէ առին նոքա զՀաւատաքրիստոնէութեան, լոկ մեայն իբրեւ զկրօն իմն մարդկութեան յանձնն իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ Հաւատովը ընկուլան.....»: Քրիստոնէութեան անհաստատութիւնը այն երջանիկ ժամանակներում, որ չիշում է Հ. Զարբանալեանը, Խորենացին շատ տեղեր իւր պատմութեան մէջ ակնարկում է, իսկ երբ նա Համառօտ անցնում է Տրդատի Թագաւորութեան պատմութեանը, ողջում է Հայերին և բառ չէ գրում նկարագրելու նոցա անտարբերութիւնը, նա ասում է. «աստանոր ամաչեմ ատել զՃշմարտութիւն, մանաւանդ թէ զանօրէնութիւն և զամբարշտութիւն աղբիւ մերոյ, և զմեծի սղբոց և արտասուաց արժան է սոցա գործ.....»: Արքան զառնացած էր նրա սիրտը, որքան մեծ անտարբերութիւն էր տիրում այդ «երջանիկ» ժամանակների վերայ, այդ երբեւում է Խորենացւոյ պատմութեան երկրորդ գրքի վերջին գլխում. «Ի՞նչ ուր զնոսա ոչ սղբացի, որ միտս ունիցի.....», ասում է նա: Զարբանալեանին այս տեսակ դատողութեանց և եղբակցութեանց առթիւ տուող ակնդրը Փաւստոսի պատ-

մութեան մէջ, մեր կարծիքով, պատիւ են բերում Հեղինակին. նոքա ցուցանում են և ապացուցանում Հեղինակի Ճշմարտախօսութիւնը, ճշգրիտ և խիստ կրեմիական Հայկացւոյ, որ պատմաբանի ամենապիւտարը չափու թիւները պիտի լինի: Նա դրանով ցուցանում է, որ ազգասիրական զգացումները ազդեցութեան չէ ենթարկւում, այլ կռոււով ամենայն ինչ բաժանում է իւր դավաճանական կամ պարտաւորական խօսքերը: Առհասարակ՝ Բուզանդի այս չափու թիւներ երևում է Համարեւ նրա պատմութեան ամենայն երեսում, չափու թիւն, որ ոչ ամենայն Հեղինակ ունի, որովհետեւ շատ Հաջուագիւտ է: Հ. Զարբանալեանի մի նըկատողութիւնը՝ այն է, որ Բուզանդը իւր պատմութեան մէջ ոչ մի տեղ չէ ասում «աշխարհս մեր, Թագաւորն մեր, աշխարհս Հայոց», փոքր ինչ արդարացի է, թէպէտ և յոյների վերաբերմամբ այդ տեսակ ոճ նոյնպէս չէ գործածում:

Գտնանք երկրորդ Հարցին, թէ ի՞նչ լեզուով է գրել Բուզանդը իւր պատմութիւնը: Գորա մասին նոյնպէս Հեղինակը ոչինչ չէ ասում: Մեր կարծիքով այդ նպատակին Հասնելու Համար միակ միջոցն է՝ քննել Հայերէն և յունարէն օրինակների լեզուները և դիտել, որտեղ աւելի ինքնուրոյնութիւն կայ և որը նոցանից՝ կրում է Թարգմանութեան նշաններ: Ոմանք ասում են, որ նա երկասիրել է իւր պատմութիւնը յունարէն լեզուով, ոմանք Հայերէն: Հ. Զարբանալեանը կողմնակից է վերջիններին, բաց և այնպէս չէ ուրանում Հեղինակի յունական ծագումը, օրինակ բերելով Աղաթանգեղոսին (որն Հայ կամ յոյն լինելը դեռ ապացուցած չէ) և Կարքեզոնացի Տերենտիոսին, որոնք այլ աղբ լինելով պատմագրել են՝ առանցիկ՝ Հայերէն (այդ էլ յայտնի չէ, դուք է. յունարէն), երկրորդը՝ լատիներէն: «Թէպէտ եղած են ոմանք, որ կարծեցին, թէ սկզբնապէս յունարէն գրած ըլլայ, և ետքը Թարգմանած ՚ի Հայ, բաց Հայկական լեզուին՝ քաջ ծանօթ բանասիրաց անհաճոյ է այս՝ կարծիքը», ասում է նա: Հ. Զարբանալեանի այս օրինակը կարծիք պաշտպանելու կամ Հաստատելու օրինակ չէ, որովհետեւ Աղաթանգեղոսի լինելը ազգից լինելը և նորա երկասիրութեան լինելը գրուելը այնքան էլ մութ է և անորոշ, որքան և Փաւստոսինը. երկրորդ՝ զարմանալի երևոյթ է, որ Փաւստոսը, լինելով յոյն, ըստ Հ. Զարբանալեանի, Համարեւ աղատ լինէր յունաբանութիւններից, որ նա իւր մայրենի լեզուի ազդեցութիւնից Համարեւ զերծ մնար և այդքան ըմբռնէր օտար լեզուի ոգին: Մտաբերենք Հինգերորդ դարու բոլոր ընտիր մատենագիրներին (բացի Յիշէից և Նզնիկից), որոնք, Հայ լինելով և յունական ուսում ստանալով, անկարող գրտնուեցան չենթարկուել յունական լեզուի ազդեցութեանը. այնպէս որ նոքա շատ անգամ այդ լեզուի ոճեր և դարձուածներ են գործածում իրանց աշխատութեանց մէջ. անգամ Խորենացին և Գալիթ անյաղժը Հանդիսանում են բոլորովին իբրեւ յունաբաններ: Փաւստոսի խնդրի առթիւ Հետաքրքրական է վարդապետ Ինճիճեանի կարծիքը, որ պնդում է նորա Հայկական ծագումը և նորա պատմութեան Հայ լեզուով գրուելը: Նա չէ զարմանում, որ Բուզանդը կոչվում է ժամանակագիր յունաց (թէպէտ և կոսովածում է դրա Հաւաստիութեան մասին). նա ասում է՝ թէպէտ և Բուզանդը Հայկադուն էր, բաց կրթութիւն և մեծացած լինելով յոյների մէջ, կարող էր նաեւ յունաց ժամանակագիր լինել: Ինճիճեանը մեծ գին է տալիս Բուզանդի Հեղինակութեանը և կարծում է, որ նա՝ քաղել է իւր պատմութիւնը Հայոց մատեններից և գրեւորներից. նա գտնում է, որ Բուզանդի Հեղինակութեան մէջ շատ նկարագրութիւններ

և պարագաներ լուսաւորում են և պարզում Խորենացոյ պատմութեան մութ տեղերը: Նա պարագոյցն Համար մատնացոյց է լինում Մուշեղի և Մանուէլի զօրաւորութեանց և քաջագործութեանց և այլ պատմական դէպքերի վերայ, ու քոնց մասին Խորենացին ոչինչ չէ տաւորում: Այս պատմական փաստերը, որոնց չէր գտնում Խորենացոյ պատմութեան մէջ, մենք պէտք է ընդունենք, ասում է Ռաճիճեանը, սակայն մեթոքն աչն, ինչ որ Հակոստում է նորան, և ապա վերջացնում է իւր խորհրդածութիւնը այսպէս. «անշուշտ մեր այս կարծիքը ունեցան նաեւ Մեսրոպ երէց, Կիւփակոս և Վարդան, որոնք այլ և այլ պատմութիւններ և դէպքեր բաղկեցին Բուզանդայ գրքէն՝ իրանց պատմական երկասիրութեանց մէջ»: Դաւանդեք այժմ Չամչեանի խորհրդածութիւններին, որոնք իրանց աւանդին յատկութիւններով և անկախութեամբ արժան են ուշադրութեան: Չամչեանը ասում է, որ Բուզանդը յոյն էր, լաւ ուսումնասիրած յոյն դպրութիւնը և քահանայական պաշտօն էր վարում: Նա կամենալով լինել եպիսկոպոս, շարունակում է Չամչեանը, ղեկում է զանազան մարդոց միջոցներէ, սակայն անջաշտութիւնները սակայն մեն նորան շտապել դէպի Մեծն Ներսէս, որը, ընդունելով նորան, նշանակում է աղքատանոցներէ գլխաւոր: Սակայն թէ ի՞նչ լեզուով գրեց Փաւստոսը իւր պատմութիւնը, դժուարանում է վճռել Չամչեանը իւր սովորական գիշտութեամբ: «Բուզանդը յոյն էր ազգով, այդ ցոյց է տալիս նորա անունը, ասում է Չամչեանը. նա իրան կոչում է ժամանակագիր յունաց»: «Կատարեցաւ երբորդ դարը, քսան և մի պատմութեանց դպրութիւնը, ժամանակագիր կանոնք Փաւստոսի Բիւզանդեայ ժամանակագիր մեծի պատմագրի, որ էր ժամանակագիր յունաց» *): Չամչեանի այս երկու կարծեաց ամենալաւ պատճառները կարող է լինել Ռաճիճեանի հեռեկալ խօսքերը. «Փոստոսի անձին Համարժեքութեան ինքը ղեկը յայտնապէս Սահառունի կը կոչէ, ուստի Հայոց ազգէն կը սեպեմ ղեկը, բայց սեպեմ և սորված առ յոյնս, և ինչպէս Հաւանական կ'երեւի, 'ի Բիւզանդեայ: Բայց թէ որ այս մեր Փոստոսին Համար դուրսուած սեպեն այս խօսքը՝ յունաց ժամանակագիր կոչուած, մենք չենք հակառակիր. վստեմ ղի թէպէտ ինքը Հայկազուն էր, բայց որովհետեւ յունաց մէջ մեծցած էր՝ կրնար նաեւ յունաց պատմական ժամանակագրութեան մըն ալ գրած ըլլալ»: Բուզանդը, խօսելով զանազան իշխաններէ տոհմային ծագումներէ վերայ 'ի միջի աչոյց և մի տեղեկութիւն է տալիս իւր ծագման մասին. «ղմերոյ տոհմի աղբի իշխանն Սահառունեաց»: Այսպիսիք և փաստերի պակասութիւնը, որ և է որոշ ցոյցի չգոյտ թիւնը բոլոր պատմութեան մէջ թոյլ են տալիս չիշեալ նախադասութիւնը ընդունել որպէս միակ տեղեկութիւն, որի հիման վերայ փոքր ինչ պարզաբանում է հեղինակի ծագումը. նա թոյլ է տալիս կարծել, որ Բուզանդը Սահառունեաց Հայ իշխանական տոհմից էր: Ի դէմ այս կարծիքի Չամչեանը ասում է, որ այդ նախադասութիւնը աղաւաղուած է, և յանցանքը վերադրում է նա գրչադրներին, որոնք փոխանակ դնելոյ «Մերոտոհառա իշխանն Սահառունեաց», կամ զայլ անուն, եղեալ են՝ և ղմերոյ տոհմի աղբի իշխանն Սահառունեաց: Իւր հերքումը տալիս ամբայնելու Համար նա հիմնվում է այն հանգամանքի վերայ, որ Բուզանդը, թուելով զանազան տոհմերի իշխաններէն առաջ է բերում նոցա անունները. սակայն իւր տոհմի իշխանի անունը չէ ասում. «արդ՝ եթէ Զանաչէր նա զանուն իշխանաց աչն տոհմից, որը ոչ իւր էին, ևս առաւել

*) Կատմութեան վերջին գլխում:

Զանաչէր զանուն իշխանի տոհմին իւրոյ, և դնէր զայն ևս որոշակի, եթէ չիրաւի ինքն 'ի Սահառունեաց անտի էր. ապա ուրեմն այն բանք փոփոխեալ են և աչաղդ եղեալ են»: Չամչեանի այս երկաւորութիւնը, թէ զՄերոտոհառա տ անունը փոխուել է «ղմերոյ տոհմի աղբի», բաւական աղաւ, և կարելի է ասել, անհիմն է: Նախ իւր տոհմի իշխանի անունը չիշեալու պատճառը ինչո՞ւ չ'վերագրենք հեղինակին Համեռութեանը, որ ընտանեբար և դիմամբ մոռացութեան է տալիս, երկրորդ՝ միւսայն երեւոյթ մենք տեսնում ենք ՅԵ երեսում, որտեղ նա, Սահառունեաց տոհմին չիշելով, նոյնպէս չէ ասում նորա անունը, և այստեղ ենթադրենք, թէ գրչադրները սխալուել են: Մեր կարծիքով չիշեալ նախադասութիւնը բաւականին հիմնաւոր և պարզ պարագոյց է Բուզանդի ծագումը որոշելու: Չամչեանը անտաւարկոյս Համարելով նորա յունական ծագումը, փոքր առ փոքր ղեկումներ է անում, որ երեւում է նորա մի քանի ենթադրութիւններէ չիշեալ տեղեկութեան առթիւ: «Թէ թէպէտ Հոռոմ էր աղբաւ, բայց ունէր թերեւ աղբաւհանութիւն ընդ տան Սահառունեաց, և կամ գուցէ ծնեալ էր յունեմէն Սահառունեաց յաշխարհին Հոռոմոց, և վստեմ այսոյնի կոչէ ղեկին Հոռոմ աղբաւ: Նա կամ գուցէ, որ ձեռն եմոյժ յայն գիրք և աղաւաղեաց զամենայն, զովով 'ի տոհմէ Սահառունեաց, զայն բան ևս յաւել՝ կամելով ձեւացուցանել զանձն հեղինակ այն գրոց»: Բուզանդը ինքը աւանդում է, որ իւր պատմութիւնը չորս գրքից է բաղկացած, որոնցից առաջինը Համարում է երրորդ դպրութիւն, որովհետեւ իրանից առաջ գրուած էին երկու պատմական գիրք. «այս ինչ է դպրութիւնս երրորդ պատմութեանց ժամանակագիր կանոնք մատենից, և առնմին դպրութիւնք երեք...» *): Առաջին երկու գիրքը մեզ անյայտ են, ուստի կարելի է ենթադրել, որ գրոց մէջ դպրութեանովում է մեր Հնագոյն պատմութիւնը: Զարմանալի է, որ Խորենացին իւր պատմութեան մէջ ոչ մի տեղ չէ չիշում Փաւստոսի անունը, մինչդեռ նա պէտք է կարգադարձ լինէր նորա հեղինակութիւնը: Տեսնում ենք միայն մի քանի անհարկներ նորա վերայ, բայց նոքա այնպէս անորոշ են, որ իրողութեան բացատրութեանը նըպաստել անկարող են: Այսպէս՝ Խորենացին, խօսելով Պարոյրի վերայ, չիշում է մէկին, ասելով. «այլ այս եթէ առ աչոս աչաղդաբար պատմի, մի սքանչանար»: Ուրիշ տեղ, երբ նա ղուարճանալով սկսում է նկարագրել մեր ընդի նախնայն պատմութիւնը, «յորմէ սերունդք թագաւորութեան Հասանեն յաստեճան», ասում է, «վստեմորդ արժան է մեզ աստանոր մեծ գործ կատարել, և բազումս առնել առաւելութիւնս Զառնից. զորոյ մեղէն իսկ հիմունս յայտնեաց բանից ընթեռնուլ արժանաւորեցաք 'ի չորս Հաղներգութիւնս զարգաստորին 'ի բանս և ղիմաստնոյն իսկ և ղմէջ իմաստնոց իմաստնագունին»: Ուն է չիշում Խորենացին այս խօսքերով, դժուար է ապացուցանել, բայց կարելի է կարծել, որ այդ երկու անհարկներից մէկով նա չիշում էր Փաւստոսին: Պարոյրի մէջ, թուելով Խորենացոյ պատմութեան աղբիւրները, ասում է. «կային և այնպիսի չիշատակարաններ, որոնց անունները թէպէտ չէ չիշում Խորենացին, սակայն նոքա կային նորա ժամանակ, և նա նոցանից օգուտ էր քաղում, որպիսիք են՝ 1) պատմութիւն, որտեղից տեղեկութիւն ստացաւ Վաղարշակը Սիւնեաց աշխարհի տէր նըշանակելու ժամանակ, և նորա վերայ Խորենացին ինքը անհարկում է, ասելով. «և զայս առնէ Վաղարշակ 'ի պատ-

*) Յաւանդարանում:

մութենէն ստուգեալ, 2) պատմութիւն, որ աւանդում է Բագրատունեաց ազգի և Հայկա՝ ծագման մասին, 3) այն անհատն պատմական տղերքը՝ բաժանուած չորս դրքի, որի վերայ Հրճուանօք խօսում է Խորենացին և որից քաղում է Վարդակէսի, Սարգանապաղայ և Հայոց Թագապետ Պարոյրի պատմութիւնները: Ահա այն բոլոր ակնարկները, որ անում է Խորենացին, բայց որով դոցանից նա չիշում է Փաւստոսին, կրկնում ենք, դժուար բացատրելի է: Դառնանք չորրորդ Հարցին՝ Թէ ի՞նչ դիտողութիւններ է չարոցել Փաւստ. պատմութեան առասպելանման բնասութիւնը, և միքան ճիշտ են նոքա: Հինգերորդ դարու մատենագրների նշմարելի յատկութիւնն է՝ կարճ և չորս ցամաք Հաղորդել իրանց տեղեկութիւնները: Բացի Նիզէից և Ղազար Փարպեցուց՝ բոլորեքեանը ունին այդ պակասութիւնը: Նոցա շարադրութիւններն մէջ դուք չէք տեսնում ոչ ոգևորութիւն, ոչ մանրամասնութիւն: Նոքա շատ պինդ են խօսքերի համար, և ամենահարկաւոր դիպուածում անգամ զանում են ընդարձակել նկարագրութիւնը: Ստանալով իրանց ուսումը յունաստանում, աշխարհի ամենալուստարուած երկրում, մատկարարուած լուսաւոր գաղափարներով և գիտութիւններով, վերադառնում են նոքա հայրենիք, լցուած այնպիսի խնդութեամբ, որ զգում է տարիներով իւր ծնողներից բաժանուած որդին՝ տեսնելիս նորանց, ոգևորուած ջերմ հայրենասիրական դպցումներն ընդունով: սակայն նոցա մեծամեծ յոյսերը անկատար են մնում: Հայրենիքը չէ ընդունում նորանց իւր գերիւր, նա վերաբերվում է ամենաստուն կերպով, ոչ իբրեւ գէպի իւր հարազատ որդոցը, այլ իբրեւ անծանօթ, անհոջ հիւրերին: Նա նոցա հաւածում է և իւր բարբորոտական վարմունքով հալումաշ է անում նորանց կեանքը: Այսպիսով նա կտրում է իրանից իւր սիրելի և օգտակար որդւոց, ահա այս է պատճառը, որ հինգերորդ դարու մատենագրները հեռու են պահում իրանց՝ Ժողովրդից, ամբոխից, որ նոքա չեն հետաքրքրվում Ժողովրդի կեանքով, նորա հայեացքներով աչս կամ այն իրողութեան վերայ: Նոքա փախչում են ամեն Ժողովրդականից՝ նա մանաւանդ նորա զրոյցներից, որոնք պարտնաւորում էին նորա կապիտ դատը և չիշեցնում էին որ և է հեթանոսական գէպը: Նոքա չեն հաղորդում բոլորովին Ժողովրդի սովորութիւնները, նորա բարք ու վարքը, այլ մեծ մասամբ պատմում են այն, ինչ որ իրանց կարծիքով արժան է ուշադրութեան: Նրք նոքա, պարտաւորուած, ցուցանում են Ժողովրդի մի որ և է աչքի ընկնող պակասութիւնը, տեսէք, Թէ միպիսի ներքին տակութեամբ խօսում են, որք նոցա խօսքերն մէջ, կարծես, լսում էք դառնացած սպանուած սրտի ձայն, ձայն, որ բողբոջում է անարդարութեան գէմ: Պրօֆեսօր Պատկանեանը ասում է. «դրագէտ պատմագրներն մեծ զգուշութեան պատճառաւ, հայ պատմական աշխատութիւնների մեծ մասը չորցուածաք անցքեր են պաւռնակում՝ Ժամանակագրական կարգով դասաւորուած»: Այսպէս՝ մեր մատենագրների այս տեսակ ուղղութիւնը արուեստական է և հանգամանքներից բխած, ուղղութիւն, որին Ժողովրդը ինքն է ստեղծել, վաչրեմաբար բաժանելով իւրանից իւր լուսաւորուած որդոցը, ցանկելով նոցա սրտերում յաւիտենական ատելութիւն գէպի բոլոր իւրայինը: Ապա Թէ ոչ դժուար է բացատրել նորան, դժուար է այն պատճառաւ, որ նոքա, ուսումնասիրած լինելով յոյն մատենագրներին, գիտէին նոցա վերաբերումը գէպի պատմութիւնը և նկարագրելու ձևը: Գիտէին, Թէ ինչպէս էին յոյները հասկանում պատմութիւնը: Նոքա, խօսելով յոյների մասին, միշտ ցոյց են տալիս մի առանձին չարդանք գէպի բոլոր յունականը:

Նոքա պաշտում են յոյներին և համարում են նորանց որինակելի: Նոքա ուսումնասիրում են նորանց և հետևում են նոցա, որպէս դատարարակներին, ամենայն բանում, սակայն չեն հետևում նոցա պատմական ուղղութեանը, այլ ստեղծում են մի նոր, տարօրինակ ուղղութիւն: Եթէ այս աշխատք է, եթէ մեր մատենագրները այդպէս սիրում էին և չարքում ամեն յունականը, ինչպէս նոքա շեղվում են Յունաստանի պատմական ողղութիւնից, ինչպէս բարձի Թողի են առնում մատենագրների գեղեցիկ և օրինակելի յատկութիւնը: Ուրեմն պիտի լինէին այնպիսի պարագաներ, որոնք պարտաւորեցին նոցա ստեղծել մի ուղղութիւն, որ համապատասխան էր նոցա վշտացած սրտերին, ուղղութիւն, որ գործ չունի բոլորովին Ժողովրդի հետ և չէ զբաղվում նորա կեանքով: Սակայն Փաւստոսը այդպէս չէ նախում պատմութեան վերայ: Նա իւր պատմութեան առանձնութիւններով, նկարագրելու ձևով և եղանակով համարեն հակասական պատկեր է ներկայացնում: Այն, ինչ որ նորա մօտ նշանաւոր է, մեր միւս մատենագրների մօտ աննշան է կամ ուշադրութեան չէ արժանացած: Մեր գրականութեան մէջ կայ մի ընդունուած տեսակէտ, որով Փաւստոսի պատմած անցքերը անորոշ են և անբացատրելի, որով նա անարդար դատաւարւում է: Ճշմարիտ է, որ նորա հեղինակութեան մէջ կան չափազանցութիւններ, առասպելանման իրողութիւններ, բայց նորանց մէջ մենք պիտի տեսնենք Ժողովրդին և ոչ պատմաբանին: Նա հարկաւոր դիպուածներում պատմաբանի անկեղծութեամբ մտնելում է պատմական անձանց, պախարակում է անառակութիւնը, պարտաւորում է անտարբերութիւնը: Նա, և որպէս Ժողովրդական պատմիչ, խօսում է Ժողովրդի բերանով, նկարագրում է անցքերը այնպէս, ինչպէս Ժողովրդի հաւրուտ երեակալութիւնը կարող էր նորանց բացատրել: Նա շատ մօտ է Ժողովրդին, և իբրեւ արտաշայտիչ նորա հայեացքների առանգում է շատ իրողութիւններ նորա տեսակէտից: Այսպիսի տարօրինակ Թուող ուղղութիւնը դարմացնում էր հինգերորդ դարու հեղինակներին: Ղազար Փարպեցին անգամ կատակածում է, որ պատմութեան հեղինակը Փաւստոս լինելը, նա վրդովուած բացականչում է. «այնպիսով քաղաքի և ի մէջ այնչափ բաղմութեան ուսելոց վարժեալ աչքն Փաւստոս այնպիսի ինչ արեօք անյաճոյս լուրաց բանս կարգէր ի պատմութեան իւրում...»: Մասամբ Փարպեցին անարդար է, խօսելով այնպէս խիստ Փաւստոսի մասին: Ուրախաւ, որ նորա հեղինակութեան մէջ կան չափազանցութիւններ, տեղ տեղ ֆանտաստիկական նկարագրութիւններ, դժուար է, բայց այդ առանձնութիւնները պիտի վերագրել Ժողովրդի երեակալութեան, որ, բնականաբար, մեծ դեր է խաղում այն Ժամանակ, երբ յայտնի անցքը մեծ տպաւորութիւն է Ժողովրդի սրտ վերայ, պիտի վերագրել այն աղատութեան, որ Թուլ են տալիս Ժողովրդական երգերը: Օրինակ՝ եթէ Փաւստոսը մի քանի անգամ ասում է, որ Մուշեղ Մամիկոնեանը մի քանի հաղարով ջարդում է հաղարաւոր և միլլիոնաւոր պարսից զօրքը, այդ իրաւունք չէ տալիս մեղ անուանել նրան «վաշրախօս և երագապատում»: Այսպիսի Թուերը չենք կարող ընդունել և չենք ընդունում բառական նշանակութեամբ, այլ այնպէս, ինչպէս Ժողովրդին էր ըմբռնում նոցա: «Ձէ որ ընտիր մատենագրներին էլ պատահում է երբեմն ասել՝ «անհամար զօրք» — և սակայն ոչ ոք բառական նշանակութեամբ չէ ընդունում այս գրուածքը», ասում է Պատկանեանը: «Շատ կարելի է, շարունակում է Պատկանեանը, որ Փաւստոսի պատմած բոլոր անցքերը պատմական ճշտութիւն չունեն, բայց նրա նկարագրած Ժա-

ԿԵՂԻՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

վաճառվում են հետևեալ գրատպրքերը նոր հրատարակութեամբ

Ա. Գրատպրքեր՝

1. Տեր-Ղևոնդեան՝ Մաշեհի լեզու, ա. տարի, տասն հինգ երրորդ տիպ, բարեփոխած, ճոխացրած և պատկերազարդ՝ գինն է. 55 Կ.
2. Մանդրեանց՝ Հինգելի բանառը և գրառը հաշուելու խնդիրներ երրորդ տարի, գինն է. 50 Կ.
3. — Նոյն՝ ձեռնարկ ուսուցիչների համար գինն է. 30 Կ.
4. Ն. Սիմոնեանց՝ Ընդհանուր աշխարհագրութիւն — քաղաքական մասը. երկրորդ տիպ, նորինորոյ նայած և ուղղւած. գինն է. 60 Կ.

Գումարով գնողները 20% զիջումն ունեն.

Բ. Մամուլի տակ են՝

1. Ն. Սիմոնեանց՝ Ընդհանուր աշխարհագրութիւն, մասն ֆիզիքական, երկրորդ. բարեփոխեալ տպագրութիւն.
2. Տ. Ղևոնդեան՝ Մաշեհի լեզու. երրորդ տարի, հինգերորդ տիպ.
3. — Մաշեհի լեզու, երկրորդ տարի ութերորդ տիպ.
4. Захаровъ Собрание примѣровъ для письменнаго исчисления, восьмое изданіе.

Գ. Ընթերցանութեան գրքեր՝

1. Շմիտթ՝ Բենեմին Ֆրանկլին, Թարգմանեց Փ. Վարդանեանց՝ մանկական և պատանեկական ընտիր ընթերցանելի մի գիրք. գինն է. 40 Կ.
2. — Գէորգ Վաշինգթոն (նոյնպէս) 60 Կ.
3. Քելշեանց՝ Օրիսդ Բերդեանց, կոմէդիա 50 Կ.
4. Ա. Արարատեանց՝ Փնջիկ. մանկական ոտանաւորներ փոքրիկ ժողովածու. 20 Կ.
5. Ակոէա, պատմական վէպ. Թարգմ. Գ. ք. Աղանեանցի 50 Կ.
6. Նանչուկ՝ Նան Էրնստ Սմոլեար. Թարգմ. Գ. ք. Աղանեանցի 20 Կ.
7. Շերվանդազէ՝ Նամուս, եղերական վէպ. 1 ր.
8. — Խնամատար 50 Կ.
9. Մ. Հ. Ո. Գ. Ը. Խնդով են ապրում մարդիկը 20 Կ.
10. Շահբուզեանց՝ Փաշտուն կոպէկ 25 Կ.
11. Տէր-Գառարեանց՝ Նրիւս մահ պատկեր 30 Կ.
12. Ա. Բարսուղարեանց՝ Ուխտաւորի չիշատակարանը 30 Կ.
13. Տէր-Մելքիսեդեկեանց՝ Գառար-Ամի գրամայ 30 Կ.
14. Շերեանց՝ Վանայ Սաղը—Ժողովրդ. երգեր, հեքիաթներ և այլն. 75 Կ.
15. Միրախորեան՝ Նկարադր. ուղեորութիւն. 1 ր. 25 Կ.

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“
(ГОДЪ ШЕСТОЙ)

Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить ВЪ 1886 Г. по четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ, по прежней программѣ.

Новые годовые подписчики на 1886 г. получать бесплатно предпринятое въ 1885 г. ред. „Юрид. Обзор.“ изданіе „Законы царя Вахтанга“.

Пріемъ подписки и объявленій Тифлисъ, Сололаки, Нагорная улица, д. Мерабова.

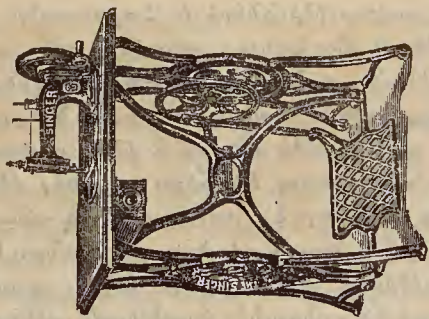
Подписная цѣна на журналъ, съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р.; на 6 мѣс.—6 р.; на 3 мѣс.—3 р. 20 к. Для годовыхъ подписчиковъ разсрочка: при подпискѣ 4 р., въ апрѣлѣ и августѣ по 3 р. Желающіе пріобрѣсти журналъ на прежніе года, уплачиваютъ: за 1881 г.—6 р. и за всѣ послѣдующіе по 8 руб. Отдѣльные №№ „Юрид. Обзор.“ продаются, по 25 коп., въ Тифлисъ, въ Центральной книжной торговлѣ.

Иногор. подписчики „Юрид. Обзор.“ имѣютъ право на полученіе, чрезъ редакцію, свѣдѣній о положеніи ихъ дѣлъ въ Тиф. судеб. учрежд.—въ текстѣ журнала дезвозмездно, а письменныя и телеграфныя—по соглашенію съ ред. журнала.

Редакторъ-издатель А. С. ФРЕНКЕЛЬ.

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 16 Ноября 1885 г.

Типографія И. Мартиросіанца.

ՄԱՆՈՒՓԱԿՏՈՒՐԱՅԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆԳԵՐԻ ՆԻԻԵՐԿՈՒՄ

ԿԱՐԵՍՆԵՐԵՆՆԵՐԻ ԱՄԵՆԱԸՆԴԱՐՁԱԿ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ՎԵՐՍՅ

Մատակարարում է ամենագերազանց ճանաչուած նոր կարենմքենաներ օգնական նոր գործիքներով: Այ՛

Սա արդէն ամենալաւ ապացոյց է թէ ինչ լաւ յատկութիւն ունեն Ձերգերի խոկական մեքենաները: Նախաւորէն: Ձերգերի խոկական կարենմքենաները համաշխարհային համբաւ ունին, նոքա զիրարամրցումն իրանց կողմով թեմաք, ամբողջեամբ, որ յատկապէս արդարամատերեր իրեզումն և յաճախ առաջարկում ազգային: Ձերգերի խոկական մեքենաների տեղ: Այդ պատճառով կարծում են ձեր ուշադրութիւնը նորա վերայ, որ Ձերգերի խոկական կարենմքենաները ամեն մէկ կոթի վերայ և մամուլի վերայ գործում են գործարանի մարկաներ և կում է ունեցած տաւերով „The Singer Manufacturing & Co.“.

Գ. ՆԵՅԴԼԻՆԳԵՐ Տփլիս, Գլխավորակի պրոսպեկտ. տուն Միլիմանեանի, Նահանգական դատարանի տակը: Որպէս զէ ամեն մարդ կարողանայ խոկական Ձերգերի կարենմքենաները հեշտութեամբ ձեռք բերել, կարելի է առնել գրամը հեղուկեան փոքր առ փոքր վճարելու պայմանով, շաբաթական 1 ո. 50 Կ. առանց անել գին տալու, առնել մեքենայի համար չափաւոր գներով:

Թեւ, մետաքս և տեղ մեքենայի մեծ քանակութիւն նոր կարենմքենաներ: Բ. Գ. տաքսուեցաւ մեծ քանակութիւն նոր կարենմքենաներ: Բաշաւ. Պոլսէյսկայեա փողոց, տուն Քէզզի Օղլի. դէպ տուն Չէքէկով:

Քաղաք. Բուլվարի հան. 11-24